

France Škerl

NACISTIČNE DEPORTACIJE SLOVENCEV V LETU 1941

Potem ko je nemška vojska v aprilski vojni strla jugoslovansko kraljevo vojsko in zasedla Slovenijo, so takoj za njo prišli nacisti in prevzeli oblast. Pokazali so takoj, da vidijo prvenstveno nalogo v ponemčenju zasedenega ozemlja. Ponemčenje je bilo zaukazano naravnost na najvišjem mestu, odredil ga je Hitler sam. Ko je tik pred vojnim plazom določil dr. Überreitherja za šefa civilne uprave na Sp. Štajerskem in mu določil naloge v zvezi s priključitvijo k Nemčiji, mu je zraven tudi naročil: »Napravite mi to deželo zopet nemško!«¹ S takim naročilom je ustregel tradicionalnim potujčevalnim težnjam Gradca in Celovca. S tem pa je tudi država na najvišjem mestu potrdila vse tisto delo, ki je bilo doslej v ta namen opravljeno, in z njim tudi koncepte, ki naj bi napovedani cilj uresničili.²

¹ Marburger Zeitung 29. aprila 1941, št. 96, članek »Der Dank des Führers an die SA«. Dve leti kasneje je Überreither Hitlerjevo naročilo razložil tako, da mu je Hitler naložil vso odgovornost »da se v tej prastari nemški deželi, čimprej je mogoče, odstranijo sledovi prehodne tuje vlade«. Letak v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (= PAM).

² S problematiko jugovzhodnega evropskega prostora, kolikor je treba pri tem razumeti predvsem podonavske in balkanske pokrajine, so se Nemci bavili že v dobi pred nacističnim režimom, še intenzivneje pa v dobi Hitlerjeve vlade. Na ozemlju Avstrije so študij jugovzhodnega prostora koncentrirali v »Jugovzhodnem nemškem institutu« (Südostdeutsches Institut) v Gradcu. Med najpomembnejšimi sodelavci tega instituta je bil dr. Helmut Carstanjen, ki ga je nacistični režim napravil tudi za šefa instituta. Carstanjen je že 1935 pod psevdonimom dr. Gerhard Werner napisal delo »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«, Stuttgart 1935. V njem je razložil, da je na temelju raziskovanj prišel do rezultata, da je treba na Štajerskem, kar se narodnostnih razmer tiče, razlikovati ne dve, temveč tri skupine: Nemce (t. j. one, ki govorijo nemško), Wende in Slovence (t. j. narodnozavedne Slovence). Tako Wendi kakor Slovenci uporabljajo pri občevalnem jeziku slovanske dialekte, vendar ta zveza ne sega priko jezikovnih skupnosti, kajti Wendi pripadajo po svojem zavestnem zadržanju nemškemu narodu, po čemer se ravno razlikujejo od Jugoslovanov, s katerimi se Slovenci čutijo eno (citirano Carstanjenovo delo, str. 161). Te teze so bile posebno važne v dobi neposrednih priprav za napad na Jugoslavijo v zadnjih letih pred vojno, ko je Gradec s pomočjo pripadnikov nemške narodne manjšine v Sloveniji zbiral podatke za svoje namene in izdeloval potrebne strokovne referate o položaju v slovenskih krajih. Poleg splošnih podatkov je bila v tem sklopu nadvse pomembna

Vojna v Jugoslaviji še ni bila niti definitivno končana, pa so se nacisti že vrgli na uresničevanje svojih načrtov, da bi zasedeno ozemlje čim prej ponemčili. Sredstev in oblik pri tem niso izbirali. Uporabili so vse, za kar so mislili, da jih bo pripeljalo do cilja. Najradikalnejši udarec je bilo nasilno trganje slovenskih ljudi z domače zemlje in njihovo preseljevanje na tuje. Nacisti so namreč mislili, da bodo njihovi ponemčevalni cilji mogli uspeli le, če bo uspel njihov deportacijski načrt.³ Ta koncept je na zunaj bil zelo enostaven in jasen. Na

narodnostna klasifikacija, ker so njene zvrsti po okupaciji igrale odločilno vlogo pri določanju slovenskih ljudi za deportacijo. Te teze je graški center razvijal naprej in na Carstanjenovih temeljnih zvrsteh še podrobneje določil razlike med prebivalci na Spodnjem Štajerskem. Gostinski obrati so bili n. pr. klasificirani kot nemški (d), Nemcem prijazni (dfr), slovenski (s), slovenski — a nemško čuteči (sdfr), slovenski — a slovensko usmerjeni (s, o) in slovenski — a protinemško usmerjeni (s, a). Označeno je bilo prav tako, ali jih obiskujejo slovenski ali nemški gostje. Pri industrijskih obratih je bila označena industrijska kapaciteta in nacionalna kvalifikacija osebja. Pri cerkvi so bile pojasnjene cerkvene ustanove, njeno osebje in klerikalne organizacije. Nameščenici slovenskega pokoljenja pri posameznih obratih so v Gradcu bili klasificirani s črkami A, B, C, D. Pri tem so bili nasprotniki označeni z A, nevarni nasprotniki z B, voditelji slovenskega gibanja s C, politično nesamostojni pa z D. Elaboratom so bili dodani seznam Nemcem sovražnih Slovencev in Jugoslovancev ter nemških zaupnikov. Za Nemcem sovražne so proglasili one Slovence, ki so bili narodno zavedni. Posebno grešno je bilo, če so bili člani slovenskih narodnoobrambnih društev, Sokola, Zveze Maistrovih borcev, če so bili komunisti, če so nastopali proti nemškim demonstracijam ali se kakorkoli antinacistično udeleževali. Slovenska imena so večkrat imela pripombe: »treba takoj zapreti«, »germanofob«, »treba takoj staviti pod nadzorstvo«... Med nemškimi zaupniki so bili pa naštet tudi ljudje, ki so bili za primer okupacije predvideni kot sodelavci zasedbenih oblasti. (Franjo Baš, Slovenski Nemci 1918—1945, str. 25 in 26. Cit. Baš. — Dr. Mirko Brolih, Pooblaščenec šefa varnostne policije in varnostne službe pri šefu civilne uprave za Spodnje Štajersko, str. 22—24. Cit. Brolih. Več o obeh delih pod op. 3.)

Sistematičnost in velikopoteznost nemških priprav za zasedbo slovenskih dežel in ukrepov proti Slovincem so različni nemški funkcionarji večkrat priznali po zmagi, ko so mislili, da jim plena nihče več ne bo mogel odvzeti. Tak je bil n. pr. dr. Müller-Scholtes, zvezni organ med notranjim ministrom in šefom civilne uprave v Spodnji Štajerski, ki je v svojem dopisu notranjemu ministru No. I—7/41 z dne 30. maja 1941 napisal: »SD je mogel na Sp. Štajerskem gledati že na dolgo in temeljito predpripravo in je lahko ob oficialnem začetku prevzel že obstoječo mrežo sodelavcev.« O delu v tem smislu že pred vojno se je izjavil tudi sam gaulajter dr. Überreither, ko je na seji vseh šefov upravnega aparata 1942 rekel: »... za povratek Sp. Štajerske v domovino se je že dolgo časa delalo. Samo ob sebi je razumljivo, da so za izdelavo tega načrta bili pritegnjeni strokovnjaki, ki so nam bili na razpolago in da so, ko se je to leta 1941 zgodilo, bili izvršeni ne samo dalekosežni ukrepi, temveč da so ti ukrepi dobili tudi pristanek Führerja...« Tretje priznanje za sistematične priprave je izrekel dr. Müller-Haccius, vladni predsednik in stalni zastopnik šefa civilne uprave, ki je v »Marburger Zeitung« št. 100/101 z dne 10./11. aprila 1943 v članku »Zwei Jahre deutscher Verwaltung« napisal: »... ko je gaulajter in državni namestnik dr. Überreither nekaj dni po zaključku vojaških operacij dne 14. IV. 1941 prišel kot šef civilne uprave na Sp. Štajersko, ni bil načelno določen samo splošni politični načrt, temveč tudi načrt za delo uprave in za cilje, ki jih je bilo doseči...«

³ S problemom deportiranja slovenskih ljudi so se pri nas doslej bavili obširneje oni, ki so pripravljali in zbirali gradivo za Komisijo za ugotavljanje

eni strani so hoteli slovenski narod obglaviti s tem, da bi mu odvzeli njegovo duhovno in gospodarsko vodstvo, na drugi strani so pa z izselitvijo večjih kompaktnih območij hoteli razbiti strnjenost slovenskega narodnega ozemlja in ustvariti pravzaprav na nemškem ozemlju narodnostni otok, ki bi ga brezobzirni ponemčevalni aparat potem stisnil in v kratkem likvidiral.⁴

Deportacijski načrt so nacisti izvajali pod neposrednim vodstvom obeh šefov civilne uprave, dr. Überreitherja na Štajerskem in dr. Kutschere na Gorenjskem. Usodo Slovencev je brutalno surovo napovedal dr. Überreither takoj po prevzemu oblasti, ko je v nastopnem govoru rekel o prebivalstvu na Štajerskem:

Mi hočemo deželo tako privezati, da bo v njej prostora samo za Nemce in one Štajerce, ki so se z ramo ob rami z našimi sonarodnjaki borili zvesto in tovariško leta, desetletja in stoletja, ki so, krvno nam zelo sorodni, bili pripravljeni tudi v zadnjih desetletjih z vsemi vlakni svojega srca stremeti po priključitvi k Nemčiji. S temi hočemo delati. Vse drugo pa mora ven. O tem, moji sorojaki, nočem tudi javno ničesar prikrivati. — V tej deželi, v kateri bo meja potegnjena po Führerjevem ukazu, bodo v kratkem času samo ljudje, ki se bodo svobodno in z veseljem priznavali k Hitlerju in njegovi velikonemški državi. Mi bomo z ledenim hladom ukrenili vse ono, kar bo potrebno, da ne bo v tem razvoju nastopila nobena reakcija. Kajti, da je ta dežela, v katero je enkrat Führer poslal svojega pooblaščenca, nemška za vedno, o tem danes na svetu ne dvomi nihče več.⁵

zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. O tem delu pa je bilo objavljeno le malo. Prvi prispevek, ki se je bavil z deportiranjem Slovencev, je 26. aprila leta 1946 objavil »Vestnik« v Mariboru pod naslovom »O pripravah načrta za nameravano priključitev in germanizacijo Spodnje Štajerske. Avtor prispevka se ni podpisal. Obširneje je o deportacijah spregovorila knjiga »Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda«, Beograd 1947, ki jo je izdala zvezna komisija za ugotavljanje zločinov. Slovenskemu problemu deportacij je posvetila zaključeno poglavje pod naslovom »Masovna deportacija slovenskog stanovništva«. Poglavje obsega na str. 116—123 tri strani besedila in štiri fotokopije. Tega problema so se dotaknili še avtorji nekaterih del, ki so ostala v rokopisu. Dr. Mirko Brolih je napisal dve taki deli: »Pooblaščenec šefa varnostne policije in varnostne službe pri šefu civilne uprave za Sp. Štajersko« in »Dr. Sigfried Überreither«, Franjo Baš pa »Slovenski Nemci 1918—1945«. Vsa rokopisna dela se pa deportacijskega problema v glavnem le dotikajo, ker so se morala lotiti še vrste drugih problemov, tako da pravzaprav nobenega niso mogla obdelati v celotnem obsegu. Poleg tega ta dela niso imela niti namena podajati zaključene podobe posameznih problemov, temveč nuditi v prvi vrsti le potrebno dokumentacijo za »Komisijo za ugotavljanje zločinov...«. Zato je običajno večja vrednost teh del v priloženih dokumentih, manjša pa v kratkih in nedograjenih uvodnih razpravah. Rokopisna dela hrani PAM, Brolihova rokopisa ima tudi Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Baševega v prepisu pa tudi arhiv Muzeja narodne osvoboditve (= AMNO). Citati po Baševi razpravi so navedeni po prepisu v AMNO.

⁴ Alexander Dolezalek »Der Stand der Umsiedlung in der Untersteiermark«. PAM. V tem referatu je Dolezalek napisal: »Der Sinn der Umsiedlung war bekanntlich: Durch einen rein deutschen Grenzstreifen die Windischsteierische Wohnbevölkerung von Untersteier gegen Nationalslawische Einflüsse abzusichern und um in einem Schutze die Eindeutschung (und Wiedereindeutschung) sicher durchführen zu können...«

⁵ Marburger Zeitung 15. IV. 1941, št. 84.

Prve aretacije so na Štajerskem pravzaprav izvedli že pripadniki nemške manjšine, ki so v dneh interregna za nekaj ur prevzeli oblast in s svojo policijo aretirali nekaj slovenskih ljudi.⁶ Tako je bilo v Radgoni in okolici, kjer so bili prvi Slovenci aretirani že med 8. in 9. aprilom. Nacisti so jih odpeljali na hrvaško mejo do Varaždina in tam izpustili. Podobno so bili v Mariboru aretirani nekateri Slovenci med 10. in 11. aprilom. Aretirani so bili po iniciativi kulturbundovcev.⁷ Po prevzemu oblasti je pa varnostna policija stopila takoj v akcijo in 15. aprila 1941 izvedla prvo večjo akcijo na osnovi gradiva, ki so ga že prej pripravili v Gradcu. Segla je po osebah, o katerih so govorili sezname in kartoteke gestapa in SD-a. S prvim udarcem je aretirala okoli 300 oseb in jih oddala v zbirno taborišče.⁸ Nadaljnje akcije so sledile in kmalu prekoračile v predpripravih določeno število, ker so se policijske aretacije hitro spremenile v velikopotezne aretacije za izselitev »tujerodnih« elementov na območju zasedenega ozemlja. Te aretacije so prizadele vse kraje na Štajerskem in Gorenjskem, nekatere nekaj dni prej, druge kasneje. V splošnem so bili nacisti na Štajerskem hitrejši, na Gorenjskem pa počasnejši.

Pri izvajanju protislovenskih konceptov so nacisti kmalu postali zelo široki. Najprej so začeli po načrtih, ki so nastali v Gradcu. Po prihodu na slovensko ozemlje se je pa pokazalo, da je bilo treba nekatere načrte širše in konkretnije oblikovati. In tu je imel veliko besedo sam Überreither, ki mu je Hitler naložil odgovornost za ponemčenje Sp. Štajerske. Bil je iniciator take izselitvene akcije, kakor je bila potem izvedena na Štajerskem.⁹ Sam je določil smernice, po katerih naj bi odstranili slovanske elemente, »od katerih je pričakovati, da bi se mogli glede na osebnost, njihov prejšnji položaj ali politično udeleževanje upreti procesu regermanizacije in organizirati nova slovanska žarišča nemirov«. Tako je o njem pisal Himmer, ena od vodilnih oseb v Štajerski domovinski zvezi v Celju.¹⁰ Iz Himmerjevega dopisa je treba zaključiti, da je bil Überreither pravi avtor temeljnih smernic in nalog, ki jih je načelno dal preselitveni akciji državni vodja SS Himmler in podpisal 18. aprila 1941. Te »Smernice za izselitev tujerodnih elementov na območju Spodnje Štajerske« so nedvomno bistveno dopolnile graške priprave, ker bi sicer ne bile izdane. Kot take so postale izhodišče za celotno preselitveno akcijo, ki so jo nacisti razvili

⁶ Dopis dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministru v Berlin, No. I-7/41 z dne 30. maja 1941 v PAM. Cit. Müller-Scholtes.

⁷ Iz mariborskega taborišča v izgnanstvo. Memoari neznanega avtorja z dne 3. X. 1941 v konvolutu z naslovom »Poročila Slovenske ljudske stranke o položaju Slovencev pod okupacijo zastopnikom v Londonu«. Osrednji državni arhiv Slovenije (= ODAS). Cit. Naslov memoarov in Poročila SLS v London. — Slovenski poročevalec, maj 1941, št. 1, str. 50, članek »Begunci iz ljutomerskega okraja«. Cit. SPor. Članek je opisal primer, kako so Nemci deportirali Slovence iz okolice Ljutomera na Hrvaško.

⁸ Brolih. — Iz mariborskega taborišča v izgnanstvo, Poročila SLS v London.

⁹ Dopis Štajerske domovinske zveze 3. IX. 1941 — Nr. 12/41 Uradu za utrjevanje nemštva v Mariboru. PAM.

¹⁰ Ibid.

na Štajerskem v naslednjih dneh. V »Smernicah« je bilo navedenih šest točk z naslednjo vsebino:

1. Takoj je izseliti vso slovensko inteligenco.

2. Takoj bodo izseljeni vsi Slovenci s svojimi rodbinami, ki so se priselili po letu 1914.

Pri teh, za izselitev določenih, je treba z izborom še ugotoviti, če niso med njimi rasno posebno dragoceni elementi, ki jih nočemo prepustiti tujemu narodu. Pri površnem izboru (Grob-Auslese) izbrane je nato preodkazati centrali za preseljence zaradi natančnega izbora (Fein-Auslese).

3. Iznati je tudi prebivalce savskega pasu, ki obsega nemško državno ozemlje jugozahodno od Save ter pas skoraj 20 km severovzhodno od Save. Tukaj je postopati, kakor je navedeno pod št. 2.

4. Iznati je tudi prebivalce tako imenovanega pasu ob Sotli.

5. Iznati je prebivalce vasi v celi Sp. Štajerski, ki očitno kažejo znake tuje krvi. Tudi te je podvreči površnemu izboru.

6. Ostalo prebivalstvo, to je večina, ostane sedaj v deželi. V smislu gaulajterjevega oklica naj to prebivalstvo pristopi kot znak notranje pripadnosti k Nemčiji v Štajersko domovinsko zvezo. Vsi pristopi k Štajerski domovinski zvezi so odvisni od natančne prebire v centralah za preseljence.

Ponavljam in poudarjam: skupine pod št. 1–5 bodo izgnane po veliki večini v večjem delu do 90 in več odstotkov. Izmed njih bo po površnem izboru, torej zgolj po pogledu, preodkazan majhen del rasno dobrih predhodni izbiri. Če ti prestanejo podrobno izbiro, bodo te osebe odnosno njihove rodbine kot rasno dragocene, nacionalno pa kot nezanesljive, preseljene v staro državo, kjer naj se ponemčijo.

Pod št. 6 naštetih del prebivalstva bo v celoti podvržen podrobni izbiri. Tukaj bo primer, da bo med njimi 90–95 odstotkov priznanih za Nemce odnosno popolnoma sposobnih za ponemčenje tako po svoji krvi kakor tudi politično, in odklonjen zgolj majhen del, ki bo nato izseljen, kakor tisti, ki so naštetih pod točkami 1–5.¹¹

Na temelju tako imenovanih Himmlerjevih »Smernic« je Überreither takoj izdal odredbo o popisu vseh prebivalcev, ki so po 1. januarju 1914 prišli na Sp. Štajersko.¹² Na njeni osnovi je Müller-Haccius v posebni okrožnici političnim komisarjem po okrajih naročil natančno izvajanje popisne odredbe; naj poskrbe, da bodo rubrike natančno in pravilno izpolnjene. Pri narodnostih je zahteval, da morajo natančno razlikovati: nemško, vindišarsko, slovensko, hrvaško, srbsko, primorsko

¹¹ »O pripravah načrta za nameravano priključitev in germanizacijo Sp. Štajerske«, Vestnik, Maribor 26. IV. 1946. Cit. Vestnik 26. IV. 1941. — Pisec članka v »Vestniku« je »Smernice«, ki jih je tam objavil, pripisal notranjemu ministru Himmlerju. Toda iz Himmlerjevega dopisa je dovolj jasno razvidno, da je avtor »Smernic« bil Überreither, Himmler jih je samo potrdil. Te Überreitherjeve ali recimo tako imenovane Himmlerjeve »Smernice« so idejno bile rezultat predvojnih priprav za ponemčenje slovenske zemlje. Kljub uporabi rasne teorije, ki je v »Smernicah« dovolj jasno izražena, je v njih lahko opaziti vidike in sugestije, ki jih je obdeloval »Jugovzhodni nemški institut« oziroma ljudje, ki so bili z njim povezani. Zlasti je treba opozoriti na dr. Helmuta Carstanjena in na njegovo že citirano delo »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«. Njegove teze upoštevajo tudi »Smernice«, zlasti 1., 2. in 6. točka, ki potrjujejo s tem kontinuiteto ponemčevalnih tendenc iz predvojne dobe.

¹² Letaki v AMNO in PAM. Letaki nosijo datum 24. aprila 1941, oni iz Roškaše Slatine celo 22. IV. 1941.

(Čiči!), židovsko in cigansko jezikovno pripadnost.¹³ Politični komisarji so naloženo dolžnost vzeli vestno v roke in sami pri tem najaktivneje sodelovali. Vsakdo za svoj okraj je izdal ukaz, da se morajo prijaviti vse osebe, ki so se naselile na Sp. Štajersko po 1. januarju 1941.¹⁴ Rezultate tega popisa so zasedbene oblasti uporabile pri izvajanju preselitvenih načrtov. Popisu se je odzvalo okoli 44.000 oseb, v Mariboru samem pa okoli 9000.¹⁵

Nekaj dni po zasedbi slovenske zemlje so nemški okupatorji organizirali za deportacijo slovenskega prebivalstva dva preselitvena štaba v Mariboru in na Bledu pod vodstvom dveh Avstrijcev, Humitscha v Mariboru in dr. Glaserja na Bledu. Poleg preselitvenih štabov so objavili odredbe o ustanovitvi posebnega »Urada pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti« s sedežem v Mariboru in na Bledu. Naloga vsakega urada je bila zapleniti premoženje deportiranih Slovencev. Pri izvajanju teh ukrepov je bil Maribor nekoliko hitrejši kakor Bled. Poleg večje hitrosti je bil Überreither še posebno brezobziren.¹⁶ Urad za utrditev nemške narodnosti je Überreither ustanovil 22. aprila 1941 in mu prepustil upravo nad zaplenjenim premoženjem.¹⁷ Kasneje, 2. maja 1941, je izdal dopolnilno odredbo, s katero je dal Uradu za utrditev nemške narodnosti celo pravico, da je sam zaplenil in zasegel premoženje pripadnikov in juridičnih oseb prejšnje jugoslovanske države.¹⁸ — Nekoliko drugače je na zunaj postopal Kutschera na Gorenjskem: 24. aprila je izdal odredbo, po kateri je lahko zaplenil »vse premočilo in nepremično premoženje, ki je sovražno ljudstvu in državi«.¹⁹ To odredbo je dopolnil 8. maja 1941. Po njej je bilo določeno, da se bo za vsak primer posebej določilo, katero premoženje se more imeti za nevarno ljudstvu in državi (čl. 1), kdo izdaja odločbe o zaplenbi in kdo ima pravico odločati o nadaljnjem razpolaganju z zaplenjenim premoženjem (čl. 5).²⁰

Za izvedbo preselitvene akcije se je zdelo nemški okupatorski oblasti potrebno pritegniti tudi bivše jugoslovanske policaje in žandarje. Z izrednim ukazom z dne 8. maja 1941 je odredil šef redarstvene policije za »Alpenland« v soglasju s šefoma obeh civilnih uprav na Sp. Štajerskem in Kranjskem, da se sprejmejo nekdanji jugoslovanski žandarji in policaji slovenskega ali hrvaškega izvora v nemško redarstveno službo. Pogoji so bili: Prosilci so morali skupno s svojimi družinskimi člani biti rasno čisti in politično neomadeževani ter neobremenjeni. Pred vojno so morali biti nastavljeni na pridobljenem zasedenem ozemlju. Znanje nemščine je bilo zaželeno, toda ne pogoj.

¹³ Okrožnica šefa civilne uprave za Sp. Štajersko Rv/41. PAM.

¹⁴ Letaki v AMNO in PAM. — Marburger Zeitung 25. IV. 1941, št. 93.

¹⁵ Brolih, Dr. Sigfried Überreither. V rokopisu.

¹⁶ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für Steiermark, št. 3/18. IV. 1941. Cit. VAZSt.

¹⁷ VAZSt, št. 5/24. IV. 1941.

¹⁸ VAZSt, št. 8/6. V. 1941.

¹⁹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, št. 1/24. IV. 1941. Cit. VAZK.

²⁰ VAZK, št. 3/7. V. 1941.

V naprej so morali tudi privoliti, da bodo služili, če bo treba, tudi izven Sp. Štajerske in Kranjske. Važno in značilno pa je bilo, da so se o politični neomadeževanosti morali izraziti krajevni vodje Štajerske domovinske zveze in vodilni Nemci. V tretji točki je bilo še posebej rečeno, da je treba zaradi bližnjega preseljevanja ukazani sprejem kar najbolj pospešiti. Ti pogoji so bili posredni dokaz o značaju jugoslovanske žandarmerije in policije. Glede na to ni bilo nič čudnega, če so jih kasneje Nemci uporabljali za različne protislovenske namene in tudi za ovaduštvo.²¹

Ko so nacisti začeli izvajati preselitvene načrte, so pri njihovem izvajanju zopet sodelovali kulturbundovci. Sodelovali so z okupatorjevo policijo in žandarmerijo pri aretacijah onih Slovencev, ki so bili določeni za izselitev. Potrebni so bili deloma kot tolmači, deloma pa kot kažipoti do stanovanj, kjer so prebivali prizadeti Slovenci.²² Kulturbundovci so imeli veliko besedo tudi pri političnem ocenjevanju ljudi, ki naj bi jih zadela deportacija. Poskrbeli so, da so seznanili bili daljši, ker so sami imeli na tem interes, da bi lahko čim bolj obogateli s premoženjem, ki je bilo deportirancem zaplenjeno.²³

Med izdajanjem različnih odlokov so gestapovske enote že udarile po slovenskih ljudeh na vsem zasedenem ozemlju po v naprej pripravljenem načrtu. Pri tem pa je bil postopek tak, da so gestapovci oziroma varnostna služba določili, koga je bilo treba odpeljati, redarstvena policija pa je običajno imela nalogo, pobrati ljudi iz stanovanj in jih pripeljati v za to določene javne stavbe: vojašnice, jetnišnice, šole in podobno. Tam je aretirance predala SD-jevcem in s tem svoj posel opravila.²⁴ Prve udarce so v skladu s Himmlerjevimi »Smernicami« zavihтели po slovenski inteligenci. O tem je Slovenski poročevalec že v prvi številki 1941 prinesel nazorno poročilo pod naslovom »Divjanje narodno-socialističnih okupatorjev«:

Maribor. Že prve dni okupacije so nemški okupatorji s pomočjo domačih hitlerjevcev (Nemcev in nemčurjev) začeli z zapiranjem in preganjanjem Slovencev. V prvem tednu so v Mariboru in okolici zaprli okoli 3000 ljudi, intelektualcev, trgovcev in obrtnikov, delavcev in nameščencev. Med zaprtimi so pristaši vseh političnih smeri...

²¹ Posebno povelje poveljnika redarstvene policije za »Alpenland« M/III. c — Maribor 8. V. 1941. Prepis v AMNO. — SPor 1941, str. 271, op. 35.

²² Dopis komanderja SP in SD, B-Nr. IV B 1 — Maribor 17. VI. 1941. — Dopis političnega komisarja v Gornjem gradu Štajerski domovinski zvezi v Mozirju 19. VI. 1941. — Dopis žandarmerije v Mariboru, Nr. 281/41 — 15. VII. 1941. PAM.

²³ Überreither je kasneje, 13. avgusta 1941, določil celo vrstni red, po katerem je bilo določeno, kdo in po kakem redu more priti do zaplenjenega premoženja. In na prvem mestu so bili določeni »Volksdeutsche und solche Reichsdeutsche, die am 6. April in der Untersteiermark ansässig waren«. Dopis vodje Urada za utrditev nemštva 20. VIII. 1941. PAM.

²⁴ Povožno zaslišanje Helmuta Mascusa, ki je bil med vojno poveljnik redarstvene policije v Sp. Štajerski. Zaslišanje je bilo protokolirano v kraju Vilvorde pri Bruslju v Belgiji 28. III. 1946. Original zapisnika v arhivu Komisije FLRJ za ugotavljanje zločinov..., prepis originala v PAM.

Celje. V Celju so zaprli okrog 300 Slovencev raznih slojev. Zlasti so se nemški hitlerjevski trgovci znašali nad konkurenti, slovenskimi trgovci. Zaprli so tudi duhovnike, učitelje in ugledne Slovence iz vse celjske okolice in Savinjske doline. Neštetim Slovincem so vdrl v stanovanja in jih oplenili.

Velenje. V Velenju in Šoštanju so že prve dni aretirali okoli 40 Slovencev in jih odpeljali v Slovenjgradec...

Ptuj. Divjanje hitlerjevcev in nemških okupatorjev se je začelo že prvi dan. Aretirali so uglednejše Slovence: učitelje, duhovnike, profesorje, trgovce, obrtnike itd. Aretirane Slovence so na najnesramnejši način sramotili...

Jesenice. Zaprtih je cela vrsta Slovencev: izobražencev in delavcev... V Begunjah, kjer zbirajo aretirane iz radovljiškega okraja, je že okoli 500 Slovencev. Nekatere so odpeljali v Celovec.

Trboveljski revirji. Prve dni so aretirali v Hrastniku 22, v Trbovljah 40 rudarjev, steklarjev in izobražencev. Pretekle dni pa so sledile nove aretacije...

Tako divjajo nemški imperialisti nad našim slovenskim ljudstvom. Zapirajo vse in preganjajo, kar je zavedno slovenskega. Doslej so zaprli nad 5000 Slovencev. Zapirajo 70-letne starčke, zapirajo mlade fante in dekleta, zapirajo matere z nepreskrbljenimi otroki.²⁵

Poročilo v Slovenskem poročevalcu je poleg krajev, kjer so gestapovci najbolj množično zapirali slovenske ljudi, dobro pokazalo strukturo oziroma še bolj vidik, po katerem so bili prizadeti aretirani. Edino število aretiranih je za čas do srede maja, ko je prva številka Slovenskega poročevalca izšla, bilo ocenjeno nekoliko previsoko, čeprav se natančno število ne da ugotoviti, vendar nam podatki, ki jih je Müller-Scholtes o aretacijah sporočil notranjemu ministru v Berlin 30. maja 1941, vsaj za Štajersko govore o manjšem številu. Po njem je do 30. maja 1941 bilo na vsem Štajerskem okoli 2700 gestapovskih aretacij. Če k njim dodamo še 60 aretiranih ljudi, ki so jih zaprli, češ da so bili sokrivi požiga in uničenja dveh avtomobilov v Mariboru, toda so jih kmalu izpustili, ter 102 kriminalna primera in 140 prosti-tutk, od katerih je ena tretjina bila še nemške narodnosti, moremo na vsem Štajerskem naštet do 30. maja okoli 5000 aretacij. Med priporniki na Štajerskem je do 30. maja po Müller-Scholtesu bilo 130 duhovnikov, 24 odvetnikov, 26 zdravnikov, 139 učiteljev, 14 sodnikov, 14 inženirjev, 13 ravnateljev tovarn, 186 uradnikov in uradnic ter 34 dijakov.²⁶ Med temi priporniki so bili tedaj šele »pravi« krivci; med njimi še ni bilo njihovih družin, oziroma so bili taki primeri še zelo redki; nastali so zaradi kakih posebnih okoliščin. Družine so načelno pobirali šele v trenutku, ko je deportacija postala neposredno aktualna.

Nekaj dni za Štajersko so nacisti začeli aretirati ljudi tudi na Gorenjskem. Njihov delež je nedvomno bil mnogo manjši kakor na Štajerskem. Pokrajina je bila ne samo manjša kakor Štajerska, temveč so se tudi Nemci na njeno zasedbo manj temeljito pripravili. Zapirali pa so po vseh gorenjskih okrajih, čeprav ne po vseh sočasno, temveč večkrat zdaj tu zdaj tam. Zapirati so prvenstveno začeli inteligente,

²⁵ SPor, maj 1941, št. 1, str. 46/47.

²⁶ Müller-Scholtes.

kar je bilo v splošnem tudi najlažje, za njimi pa še ostale kakor na Štajerskem. Žandarmerijsko okrožje v Radovljici je 4. maja 1941 prvič poročalo o aretaciji (1. V.) »Nemcem sovražnih« Slovencev v Radovljici, na Bledu in na Jesenicah. Tri dni nato je ponovno poročalo, da so žandarji v Radovljici in v Begunjah 7. V. zaprli 9 takih Slovencev.²⁷

Po aretaciji niso nacisti ljudi takoj izselili. Predhodno so jih koncentrirali v zbirnih taboriščih. Taka taborišča so na Štajerskem bila v Mariboru, Celju, Šmartnu pri Slovenjgradcu, Konjicah, Ptuj, Borlu in Rajhenburgu, na Gorenjskem pa v Šentvidu, Škofji Loki in Begunjah.²⁸ Nekatere aretirance so odvedli tudi v Celovec in Gradec, in to iz Gorenjske v Celovec, iz Štajerske pa v Gradec.²⁹

V zbirnih bazah so aretirance natrpali po popolnoma praznih sobah in v čezmernem številu. Gibanje so jim omejili do skrajnosti in za higieno se niso brigali. Nad aretiranci so uvedli režim šikan in poniževanj. Žrtve so mučili dopoldne in popoldne. Mučenja pa so bila fizična in psihična. Pri fizičnih so se jih gestapovci dejansko lotili in jih pretepali, pri psihičnih so pa najpogosteje izvajali strahovalne komedije z orožjem, kakor da jih bodo postrelili, toda v zadnjem hipu so se premislili. O tem režimu so že mnogi napisali spomine, toda v tisku je bilo le malo objavljeno. Vsi spisi se v splošni sliki med seboj ujemajo, tako da o resničnosti nacističnih brutalnosti ni mogoče dvomiti.³⁰ Najslabše pa so v splošnem ravnali z izobraženci. Lep primer za to nudi Maribor.

V Mariboru so za vso zbirno bazo, ki je bila v Meljski vojašnici, kuhali sredi mesta nasproti frančiškanske cerkve. Vojaško kuhinjo pa so jetnikom dovažali jetniki sami lastnoročno. Nacisti so v ta namen porabili predvsem izobražence, uradnike, profesorje, redovnike in duhovnike, ki so jih vpregli kot živino in z njimi vsak dan trikrat vozili kuhinjo v vojašnico in nazaj. Poleg tega so jih porabili za razna druga dela, na katera so jih vodili močno zastražene kot največje zločince. Na takih delih so morali lupiti krompir, umivati kotle, žagati in cepiti drva, ribati kasarne, pometati ulice, prodajati kot kolporterji nemške časopise itd. Delo, ki naj bi bilo dolžnost in čast slehernega človeka, so nacisti porabili kot sredstvo za sramotenje in poniževanje slovenskih ljudi.³¹

²⁷ Dopisi radovljiškega žandarmerijskega okrožja, 4. V., 7. V., 13. V., 21. V., 28. V., 4. VI. 1941. AMNO.

²⁸ Zločini Austrije..., 116.

²⁹ Cvetko Kristan, Skozi taborišče Begunje in Šentvid v pregnanstvo, Jeseniški kovinar 9. VI. 1951, št. 22. Cit. Cvetko Kristan. — Z Jesenic na Gorenjskem v izgnanstvo v Srbijo, memoari neznanega avtorja z dne 16. IX. 1941. Poročila SLS v London.

³⁰ Iz Trbovelj preko celjskih in mariborskih zaporov v Srbijo. — Pričevanje mariborskega zdravnika o izgonu na Hrvaško. — Spomini leta 1941 izgnane slovenske družine iz Maribora v Srbijo. — Iz mariborskega taborišča v izgnanstvo. — Z Jesenic na Gorenjskem v izgnanstvo v Srbijo. Poročila SLS v London. — Cvetko Kristan.

³¹ SPor, maj 1941, št. 1, str. 46—47. — Spomini leta 1941 izgnane slovenske družine iz Maribora v Srbijo. Poročila SLS v London. — A. Ž., V krempljih gestapovcev, Cerkevni zvon, Kragujevac 1945, št. 5, 6, 11, 12.

Med priporom in mučenjem so nacisti jetnike uradno po svojem postopku zaslišali in o zaslišanju sestavili primeren spis. Sočasno z aretacijami so v glavnem popisali tudi premoženje, ga zaplenili in izročili na razpolago pooblaščenцу državnega komisarja za utrditev nemštva. Na Štajerskem so po dopisu Müller-Scholtesa notranjemu ministru določili do 30. maja 1941 za 500 pripornikov, da jih bodo izselili, za več kot 130 pripornikov, da jih bo treba zapreti, za več kot 500 pripornikov pa preiskava do 30. maja 1941 še ni bila zaključena oziroma so že ugotovili, da jih bo treba izseliti brez preiskave. Zaplenili so 21 posestev in jih izročili pooblaščenцу državnega komisarja za utrditev nemštva. Denarja so zaplenili 700.000 din v gotovini, v hranilnih knjižicah pa 4 milijone din. Oboje so izročili komisarju za društva, organizacije in zveze pri šefu civilne uprave. Poleg posestev in denarja so zaplenili tudi pisarniško in stanovanjsko opremo.³² S takim sistemom so po 30. maju nadaljevali in do 12. novembra 1941 zaplenili 8 milijonov din, število političnokazenskih obravnav pa se je dvignilo na 4000.³³ Po istem sistemu so postopali tudi izven Štajerske.

V zbirnem taborišču so nacisti Slovence, preden so jih deportirali, preiskovali tudi »rasno« in politično. To delo sta opravljali dve komisiji: rasna in politično-gosodarska. Pred komisijo so ljudi klicali ločeno po poklicnih skupinah. Pri rasni komisiji so ugotavljali »raso« pripornikov in njihove prednike po očetovi in materini strani.

Po opravljenem pregledu pri rasni komisiji so pripornike poslali k politično-gospodarski komisiji. Ta se je zanimala za zapornikovo preteklost, politično naziranje, vero, javno udejstvovanje in gospodarski položaj. Podatke so zahtevali tudi za starše.³⁴

Take komisije pa niso delovale samo v taboriščih, temveč po vseh okupiranih krajih. S takimi popisi je okupatorska oblast dobila potrebno gradivo za presojo prebivalstva, koliko ga bo mogla vključiti v veliko nemško državo, koliko ga bo pa treba izločiti. Uporabila ga je pri določanju ljudi za preselitev ali proti preselitvi. Pri alternativni za ali proti preselitvi sta sočasno odločala dva kriterija. Rasni kriterij je razlikoval večjo ali manjšo čistost rase oziroma večjo ali manjšo količino »tuje« krvi. Politični kriterij je pa določal pet skupin: 1. aktivno prijateljska Nemcem, 2. prijateljska Nemcem, 3. indiferentna, 4. nasprotna Nemcem in 5. aktivno nasprotna Nemcem.³⁵ V obeh primerih so seveda pri prehodih iz ene skupine v drugo vse možnosti nestabilne konvencionalnosti. V obeh kriterijih so kategorije toliko jasno izražene, da v bistvu vključujejo ono klasifikacijo, ki jo je Helmut Carstanjen že 1933 podal v knjigi »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«,³⁶ v kateri je prebivalstvo razdelil v tri skupine: v Nemce,

³² Brolih. — Cvetko Kristan.

³³ Zapisnik štabnih razgovorov pri šefu civilne uprave v Mariboru 12. XI. 1941. PAM. Cit. Štabni razgovori.

³⁴ Cvetko Kristan. — Dopis komanderja SP in SD za Sp. Štajersko — Maribor 23. V. 1941. PAM.

³⁵ Izpoved Helmuta Glaserja v procesu proti nacističnim zločincem v Ljubljani, LdP 13. VII. 1947.

³⁶ Glej op. 26.

Wende (Windischer) in Slovence, le da so kategorije iz leta 1941 bile še natančnejše. Po vseh teh razvrstitvah je usoda deportacije mogla prvenstveno zadeti zavedne Slovence: po Glaserjevi razvrstitvi 3., 4. in 5. kategorijo, po Carstanjenovi pa tretjo, to je Slovence ali nacionalne Slovence, kakor jih je tudi označil. Zelo problematična je bila tretja kategorija, to je kategorija indiferentnih, ki je kasneje praktično najbolj spremenila nemške preselitvene načrte. Vseh teh kriterijev se je držal oni štab, ki je na osnovi popisnega gradiva razvrščal ljudi v posamezne skupine. Njegova naloga je bila, proučiti popisne podatke o narodnostni pripadnosti popisanih in izdati odločbo, kdo naj ostane doma, koga bo pa treba izseliti.³⁷ Pri političnem ocenjevanju ljudi, ki naj bi jih zadela deportacija, so imeli veliko besedo kulturbundovci. Ker so bili le-ti zainteresirani glede posestev izseljenih, so poskrbeli, da so ocene v obilnem številu šle v njihovo korist.³⁸

Problem prečiščenja prebivalstva na zasedenem ozemlju so nemški funkcionarji, ki so bili prežeti z nauki rasne ideologije, imeli za težak problem. Za težkega pa so ga imeli v kvalitetnem smislu, ker so se zavedali, da so bili zelo številni tisti tujerodni slovanski elementi, ki se ne bodo mogli »v nobenih okoliščinah podvreči ponemčevalnemu procesu«. Tega pa so imeli za *conditio sine qua non*. Očiščenje tujerodnih slovanskih elementov naj bi zanj ustvarilo le sigurne predpogoje. Tako vsaj je za Štajersko razlagal Müller-Scholtes notranjemu ministru v Berlinu 30. maja 1941. Tam je tudi rekel: »Če naj se regermanizacija sploh posreči in jugovzhod velikonemške države postane zanesljiv branik proti večno nemirnemu Balkanu, bi moral biti najprej razpoložljivi ljudski sestav rešen one substance, ki more po rasi in zadržanju sabotirati vsako ponemčevanje. Samo na tako očiščenih tleh bi se mogla naloga Štajerske domovinske zveze sploh posrečiti.«³⁹

Sredstvo za očiščenje od slovanskih elementov je bila njihova izselitev. Konkretna smernice zanjo je potrdil Himmler nekaj dni po

³⁷ Helmut Glaser, LdP 13. VII. 1947. Za politični kriterij pri izseljevanju Slovencev se je zanimala tudi italijanska obveščevalna služba in o njem zbrala svoje podatke, ki so jih kasneje dobili ad informandum v roke italijanski predstavniki v Ljubljanski pokrajini. Ta vir je poročal o šestih namesto o petih kategorijah, v katere so Nemci razdelili slovensko prebivalstvo: 1. prebivalstvo, ki je po izvoru čisto nemško, 2. prebivalstvo, ki je po izvoru delno nemško, 3. prebivalstvo, ki je po izvoru slovensko, toda izkazuje nemško čustvovanje, 4. slovensko prebivalstvo negotovega čustvovanja, 5. prebivalstvo, ki je sovražno Nemcem in 6. protinemški propagandisti. O italijanski kategorizaciji je seveda treba pripomniti, da je bila sad gledanja in ocenjevanja ljudi na drugi strani meje, rezultat bolj ali manj vestnih informacij ter zato naravno ne more imeti tiste vrednosti kakor nemška. Obe se razlikujeta predvsem po različnem izhodišču gledanja na posamezne sloje slovenskega prebivalstva. Nemški kriterij je meril predvsem čustven odnos do Nemcev, italijanski pa najprej narodnostno provenienco in nato šele čustvovanje. (Italijanski vir = *Notiziario informazioni* — Informativni vestnik XI. korpusa v Ljubljani z dne 7. VII. 1941, št. 14, arhiv Vojnoistoriskega instituta, škatla 21 C/1. Cit. Inf. v. 14/7. VII. 1941. Vestnike mi je dal na razpolago major Zdravko Klanjšček, za kar se mu toplo zahvaljujem.)

³⁸ Helmut Glaser, LdP 16. VII. 1947.

³⁹ Müller-Scholtes.

okupaciji (18. IV. 1941), z neposredno izvedbo pa se je v naslednjih tednih bavilo več konferenc.

Prva konferenca o tem vprašanju je bila 6. maja 1941 v Gradcu. Na njej je šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, dr. Überreither, razložil splošni načrt deportacije 260.000 Slovencev. Načrt je takrat predvideval celokupno deportacijo v Srbijo.⁴⁰ Njegove izvedbe so se lotili takoj, kakor dokazuje akt nemškega poveljstva 610 v Smederevu z dne 15. V. 1941, s katerim je general von Schichting obvestil banakomisarja Stefanovića o nameravani preselitvi 260.000 Slovencev v Srbijo na ozemlje med Donavo in Kragujevcem. Poveljstvo je banu naročilo, naj poroča o naselitvenih, nastanitvenih in prehranitvenih možnostih.⁴¹ Šef nemškega vrhovnega poveljstva Keitel je v tej zvezi naročil šefu vojnih transportov pri Vojnem poveljstvu Srbije, da dá v smislu graške konference na razpolago prazne vlake za preselitev Slovencev.⁴² O tej izvedbi sta bila še dva sestanka v Beogradu, 21. in 25. maja, nato pa je v izvedbi preselitvenih načrtov prišlo do spremembe. Za naselitev Slovencev se je namesto Srbije oziroma poleg Srbije pojavila v načrtih preselitvenega štaba še ND Hrvatska, ki pa je v zameno želela izseliti iz Hrvatske enako število Srbov v Srbijo. Poleg tega se je začelo spreminjati tudi število Slovencev, ki naj bi jih izselili. Prvotno Überreitherjevo število 260.000 se je kmalu pokazalo kot previsoka zahteva in so ga zato močno znižali.

Kljub spremembi v naselitvenih krajih in kljub znižanju števila Slovencev, ki so jih nacisti hoteli izseliti z domače zemlje, so pa glavne smernice, ki jih je izdal Himmler 18. IV. 1941 in so urejale način odbiranja ljudi za izselitev, ostale v veljavi. Überreitherjev štab jih je izpopolnjeval le v podrobnostih in določil časovni red.

Sistem izseljevalnega načrta je na Štajerskem po Müller-Scholtesu predvideval štiri valove:

1. V prvem valu naj bi bila izgnana vsa slovenska inteligenca, ki jo je (do 30. V.!) že aretirala varnostna policija, in ona, ki je bila Nemcem sovražna, pa je varnostna policija sicer še ni zajela. K inteligenci so šteli razen akademikov (Akademiker) vse učitelje, boljše srednje uradnike in vse abituriente. Po Müller-Scholtesu je bil izgon teh ljudi nujen.

2. Drugi val naj bi obsegal ljudi, ki so po 1. I. 1914 prišli na Spodnje Štajersko. Akcija, ki so jo izvedli v ta namen, je dala številko 44.000. Pokazalo pa se je, da bi tak prijavni rezultat ne mogel služiti za osnovo, češ da se velik del teh ljudi ne more šteti med priseljence. Zato je Müller-Scholtes imel za nujno, da bi ljudi drugega vala podvrgli podrobnemu izboru, pri katerem bi bilo treba paziti na rasno vrednost in politično neomadeževanost. Iz drugega vala bi zaradi tega bilo treba brez obotavljanja izločiti razen nekaterih Nemcev še vse osebe, ki so

⁴⁰ Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, izd. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1947, str. 117. Cit. Zločini Austrije.

⁴¹ Faksimile akta v knjigi Zločini Austrije, 118.

⁴² Zločini Austrije, 117.

bile zaposlene v rudarstvu. Tem se iz gospodarskih razlogov niso mogli odpovedati. Treba je bilo število omejiti, ljudi pa zadržati za morebitna kasnejša preselitvena pogajanja z ND Hrvatsko, Italijo in Madžarsko. V ostalem je bilo po njegovem treba misliti na to, da bi na Spodnjem Štajerskem zadržali rasno visokovredne in politično nenevarne ljudi drugega vala, rasno neoporečne, toda politično ne čisto nenevarne pa bi bilo treba preseliti v staro Nemčijo. Za izselitev bi potem po drugem valu ostalo po vsej priliki 8—10.000 ljudi.

3. Tretji val bi obsegal vse prebivalstvo obsavskega in obsotelskega pasu. Prebivalstvo tega območja bi naj bilo izseljeno skoraj v celoti; ostali bi naj le Nemci, ki jih je pa bilo izredno majhno število. Zelo malo je bilo tudi »vindišarskega« prebivalstva. To bi ne bilo izseljeno, temveč le preseljeno v severni del Spodnje Štajerske. V obsavskem pasu so računali Nemci z dvema variantama: na razširjenem pasu bi bilo treba izseliti okoli 70.000 ljudi, na zoženem pa okoli 40.000. Na obsotelskem pasu so pa računali z izselitvijo 10—12.000 ljudi in enakim številom priselitev. Na obsotelskem pasu so namreč nameravali naseliti okoli 12.000 Kočevarjev, na izpraznjenem območju južno od Save pa Bukovinske Nemce, Južne Tirolce in kmete iz Severne Štajerske.

4. Četrti val bi obsegal ljudi, ki bi jih določili na podlagi podrobnega izbora v zvezi s sprejemom v Štajersko domovinsko zvezo. V ta val bi vključili one, ki bi ne hoteli vstopiti v Štajersko domovinsko zvezo ali pa bi jih organizacija sama odklonila. Ljudi tega vala bi izselili ali pa preselili v staro Nemčijo.⁴³

Od naštetih valov so bili prvi, drugi in tretji zamišljeni in formulirani dokaj konkretno. Četrti je bil pa formuliran tako rekoč samo načelno. Ni določal ne časa ne števila. S tem je bil že sam po sebi močno hipotetičen.

Iz Müller-Scholtesovega poročila je mogoče videti, da so nacisti poznali tri pojme pri premikanju prebivalstva: izselitev, preselitev in naselitev oziroma vrnitev (Aussiedlung, Umsiedlung, Ansiedlung oziroma Rücksiedlung). Pod izselitvijo so razumeli izgon prebivalstva na ozemlje izven Nemčije, pod preselitvijo presaditev prebivalstva v mejah Nemčije, pod naselitvijo oziroma vrnitvijo pa naselitev Nemcev iz inozemstva na ozemlju Nemčije.

Podobni vidiki o načinu in zaporednosti izseljevanja Slovencev, kakor so jih nacisti zamišljali za Spodnje Štajersko, so bili odločilni tudi za Gorenjsko. Temelje za način in vrstni red so položili že pred napadom na Jugoslavijo. V primeri s Štajersko, za katero je pomembna centrala bila v Gradcu, je Gorenjska bila »interesna sfera« Celovca. Tu je bila v zadnjih dneh pred vojno posebna konferenca, ki so se je udeležili Himmler, Kutschera, Helmut Glaser in razni drugi nacistični voditelji. Na konferenci je Himmler razložil načrt napada na Jugoslavijo, da bodo Nemci zasedli Gorenjsko in Mežiško dolino ter takoj začeli z izseljevanjem slovenskega življa. O tem načrtu je mogel dati Himmler odločilne smernice. On sam je namreč bil šef

⁴³ Müller-Scholtes.

centralnega nemškega urada za utrditev nemštva. Po njegovem konceptu je bilo treba iz Gorenjske izseliti okoli 100.000 ljudi. Praktično bi jih izselili v treh valovih.⁴⁴ V prvem valu bi selili vso inteligenco, ker je bila po Rainerjevi izjavi kot vodilni sloj najbolj napoti pomemčevalnim namenom v deželi.⁴⁵ V drugem valu bi izselili vse tiste, ki so se po letu 1919 priselili na Gorenjsko, za tretji val pa so bili določeni prebivalci 20 km širokega pasu med Šentvidom in Savo pri Litiji in vsi, ki bi bili spoznani za nezanesljive v severnem pasu in v Mežiški dolini.⁴⁶

Na osnovi teh temeljnih določil je potem v podrobnosti opravljal svoj posel štab za izseljevanje Slovencev, ki je imel sedež na Bledu, njegov šef pa je bil dr. Helmut Glaser. Pred izvedbo izselitve so svoj posel opravile še rasne in politične komisije. S sodelovanjem kulturbundovcev so za vsakega posameznika sestavili kartoteko, ki se je zbirala na Bledu. Na podlagi celokupnih podatkov o narodnosti, rasi in politični presoji vsakega posameznika je H. Glaser izrekel končno sodbo.⁴⁷

Preden se je splošno izseljevanje praktično začelo, se je 4. junija 1941 vršila konferenca v nemškem poslaništvu v Zagrebu, ki je razpravljala o njegovi praktični izvedbi. Po zapisniku, ki ga hrani arhiv Državne komisije za ugotavljanje zločinov..., so bili prisotni zastopniki oblasti NDH S. Kvaternik, minister vojske, dr. Lorković, državni sekretar ministrstva zunanjih del, dr. Dumandžić, minister za koordinacijo, zastopniki nemškega poslaništva in opolnomočeni nemški general v NDH Kasche, Glaise-Horstenau itd., za vojaško upravo v Srbiji dr. Benzler in Turner, šef civilne uprave v Spodnji Štajerski dr. Überreither z dr. Carstanjenom in vodjem preselitvenega štaba v Mariboru Humitschem itd. Na konferenco oziroma na izseljevalni postopek je Hitler sam privolil z brzojavko št. 344 z dne 25. maja 1941, na kar je tudi ministrstvo za zunanje zadeve privolilo v konferenco 31. maja 1941 z brzojavko št. 389.⁴⁸

Konferenca v Zagrebu je imela dva dela. V prvem delu, recimo na dopoldanski seji, so načelno določili faze, to je časovno zaporedje in številčni obseg treh izseljevalnih valov. Za to sejo je bil važen tudi sklep, da bi se večina izseljenih Slovencev naselila na Hrvaškem, ne pa v Srbiji, kakor so predvidevali na prejšnjih konferencah.⁴⁹ V zameno za Slovence bi NDH izselila ravno toliko Srbov v Srbijo. V drugem delu, to je na popoldanski seji, na kateri so bili od nacističnih zastopnikov navzoči samo nekateri, več pa je bilo ustaških zastopnikov, so razpravljali o tehnični izvedbi izseljevanja in o transportnih vprašanjih.

⁴⁴ Helmut Glaser, LdP 13. VII. 1947.

⁴⁵ Rainerjeva izpoved v procesu proti nacističnim zločincem v Ljubljani, LdP 12. VII. 1947.

⁴⁶ Helmut Glaser, LdP 13. VII. 1947.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Zapisnik o konferenci 4. VI. 1941 v nemškem poslaništvu v Zagrebu. Zapisnik hrani arhiv Državne komisije za ugotavljanje vojnih zločinov... Prepis zapisnika v AMNO.

⁴⁹ Ibid.

Rezultati obeh sej so v glavnem bili naslednji:

Prvi val

1. Prvi val, po številu 5000 Slovencev, se izseli iz Spodnje Štajerske do 5. julija 1941. Obsegal bo intelektualce in politično osumljene. Izseljen bo naravnost v Srbijo razen katoliških duhovnikov, ki se bodo izselili na Hrvatsko. NDH bo v zameno izselila v Srbijo enako število pravoslavni duhovnikov skupno z njihovimi družinami. Vstopna postaja za prvo polovico ljudi bodo Rače, za drugo Rajhenburg, izstopna pa Arandjelovac v Srbiji. Transport se bo po možnosti začel 7. junija 1941 in bosta tedensko vozila po dva vlaka s po 300 ljudi do 1. julija. Od 1. julija do 5. julija 1941 bosta pa vozila po dva vlaka dnevno s po 300 ljudi. Višek bo vštet pri drugem valu. Transporti v Srbijo bodo vozili preko Zagreba, Slavonskega Broda, Sarajeva in Višegrada v Srbijo. Vožnja bo po vsej priliki trajala tri dni.

2. Med prvim in drugim valom se bo začelo transportiranje okoli 4000 slovenskih intelektualcev z Gorenjske. Vstopna postaja bo v Št. Vidu pri Ljubljani, izstopna pa v Arandjelovcu. Postopek isti kakor pri transportih iz Štajerske.

Drugi val

Drugi val bo obsegal 25.000 Slovencev, ki so se naselili na Štajerskem po letu 1914. Izseljeni bodo v polnem številu na Hrvatsko v času od 10. julija do 30. avgusta 1941. Vlada NDH se bo pobrigala za prenočišče in oskrbo v Zagrebu. NDH bo v istem času izselila enako število Srbov v Srbijo. Transporti bodo šli deloma po železnici.

Tretji val

Tretji val bo obsegal 65.000 slovenskih kmetov iz obmejnih krajev Spodnje Štajerske in okoli 80.000 slovenskih kmetov iz južnih obmejnih krajev na Gorenjskem. Vstopna postaja na Štajerskem bo Rajhenburg, na Gorenjskem pa Št. Vid. Oboji bodo izseljeni v času od 15. septembra do 31. oktobra na Hrvatsko. Sočasno bo NDH izselila enako število Srbov iz Srema. Kolikor bi med izseljenci iz Gorenjske bili še intelektualci ali politično sumljivi, bodo izseljeni naravnost v Srbijo razen katoliških duhovnikov, ki bodo v zameno za pravoslavne duhovnike izseljeni na Hrvatsko.

Sočasno s tretjim valom bo NDH izselila v Srbijo 30.000 Srbov, ki niso pristojni v NDH. Te Srbe bo NDH izselila prav tako do 31. oktobra 1941.

Na konferenci 4. junija 1941 je bilo še določeno, da sme vsak izseljenec vzeti s seboj 50 kg prtljage in 500 din denarja;⁵⁰ vse drugo so pa Nemci zaplenili »za utrditev nemštva na slovenski zemlji«.

Če primerjamo razpravljanje zagrebške konference s prejšnjimi razpravljanji, to je s Himmlerjevimi smernicami, graško konferenco in Müller-Scholtesovim poročilom notranjemu ministru v Berlin, vidimo, da so bili v razporeditvi valov zagrebške konference vključeni narod-

⁵⁰ Ibid.

nostni, rasni in politični vidiki, ki so jih nacisti uporabljali pri presoji, kdo naj bo izseljen in kdo ne. Primerjava naštetih razpravljanj pa nam zraven še pokaže, da so število za izselitev določenih Slovencev že močno znižali. Medtem ko so v majskih razpravljanjih še računali z 260.000, so na zagrebški konferenci računali že samo s 179.000, z 81.000 manj. Od tega »deficitnega plusa« je odpadlo na Štajersko okoli $\frac{2}{3}$, na Gorenjsko pa $\frac{1}{3}$ ljudi.

Po zagrebški konferenci so nacisti začeli izseljevati slovenski živelj po določenem programu. Začeli so najprej na Štajerskem, in to v Mariboru, nato pa so prišli na vrsto še drugi kraji. S transportiranjem so začeli 6. junija 1941.⁵¹

Prvi transport iz Maribora pa niso odpeljali iz mariborske postaje niti iz Rač, kakor je bilo sklenjeno v Zagrebu, temveč so pripornike naložili na kamione in jih odpeljali v Slovensko Bistrico, kjer so jih v glavnem spravili v tovarne vagone in zvečer odpeljali naprej proti Zagrebu in dalje preko Slavonskega Broda, Sarajeva in Užica direktno v Srbijo.⁵² Za prvim transportom so po programu odhajali drugi. Spočetka so vlaki odhajali iz Slovenske Bistrice, ko pa je bil v Mariboru popravljen dravski most, so jih odvažali iz carinskega kolodvora v Melju.⁵³

Ko so deportacijski vlaki začeli odvažati Slovence iz Štajerske, so nacisti dovažali v Maribor tudi Slovence iz drugih zbirnih baz, celo iz Celja. Mariborsko zbirno taborišče je postalo »Auffangslager« za večji del štajerskih deportirancev.⁵⁴

Maribor je bil na Štajerskem zbirno taborišče za deportirance do konca julija 1941. V začetku avgusta pa se je preselitveni štab preselil v Rajhenburg. Ta je bil dotlej eno od taborišč za slovenske aretirance. od začetka avgusta 1941 dalje pa je postal zbirni center za nadaljnje deportacije slovenskih ljudi. V ta namen so nacisti najprej pregnali trapiste, nato pa samostan preuredili za svoje pisarne in stanovanja. Aretirance so spočetka imeli v gradu; ko pa je njihovo število znatno naraslo, so jih namestili v bližnjem gospodarskem poslopju.

Prvi transport slovenskih ljudi iz Rajhenburga so nacisti ekspedirali že konec junija 1941, toda ta transport je bil izjemen. Nacisti so ga organizirali samo zato, ker se je v Rajhenburgu nabralo zelo veliko aretirancev, ki jih gestapovci niso hoteli prepeljati v Maribor in od tam šele v Srbijo oziroma Hrvaško. Za transport iz Rajhenburga so

⁵¹ Iz mariborskega taborišča v izgnanstvo. Poročila SLS v London. — Verzeichnis der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen und der Betriebe, welche durch die Dienststelle deutschen Volkstums beschlagnahmt wurden. Seznam ima vložene liste, kjer so osebe navedene po abecednem redu za vsak transport in vsak transport je tudi datiran. PAM. Cit. Verzeichnis der ausgesiedelten...

⁵² Franjo Baš, ustni vir.

⁵³ Spomini leta 1941 izgnane slovenske družine iz Maribora v Srbijo. Poročila SLS v London.

⁵⁴ Iz Trbovelj preko celjskih in mariborskih zaporov v Srbijo. Poročila SLS v London.

bili odločilni izključno praktični transportni razlogi.⁵⁵ Nov moment pa je nastopil, ko se je preselitveni štab preselil v Rajhenburg. Postal je izhodišče za nadaljnje Transporte. Prvi je odpeljal 6. avgusta, za njim pa jih je do konca septembra odšlo še šest.⁵⁶

Deportiranje slovenskih ljudi je na Štajerskem potekalo torej iz dveh centrov: iz Maribora in Rajhenburga. Iz Maribora so odpeljali ljudi z naslednjimi transporti: 6. VI., 10. VI., 13. VI., 17. VI., 20. VI., 24. VI., 27. VI., 1. VII., 2. VII., 3. VII., 4. VII., 5. VII., 11. VII., 12. VII., 13. VII., 14. VII., 15. VII., 16. VII., 17. VII., 18. VII., 19. VII., 20. VII., 21. VII., 23. VII., 24. VII. in 26. VII. Skupno jih je bilo 26. Seznam izseljenih ima tudi list z datumom 27. julija, toda pri tem gre očitno za pomoto, ker bi pravilno moral vsekakor biti 27. junij. Zato govori dejstvo, da je list z datumom 27. julija večinoma vrinjen med junijske datume.⁵⁷ Iz Rajhenburga je odšel prvi transport 6. VII., naslednji pa 21. VIII., 22. VIII., 11. IX., 12. IX., 25. IX. in 27. IX. Skupno jih je bilo sedem.⁵⁸ Vseh transportov iz Maribora in Rajhenburga je bilo 33.

Preden so nacisti odpeljali ljudi iz zbirnega taborišča, so pobrali še družine pripornikov, kolikor so jih posamezniki imeli oziroma kolikor jih nacisti niso imeli že zaprtih. Te družine so pobrali z veliko naglico, ponekod ponoči, drugod podnevi, vedno pa so deportirancem dali na razpolago zelo malo časa, 1—2 uri. S seboj so smeli vzeti le malo obleke in perila. Prtljaga ni smela presegati 50 kg, denarja pa so smeli vzeti s seboj le po 500 din. Toda gestapovci so pobiranje ljudi izkoristili za ropanje, tako da so ljudem naročali, naj vzamejo kar največ denarja in dragocenosti ter hranilnih knjižic, kasneje so jim pa pobrali vse, to je celo tisto, kar jim je uradno bilo dovoljeno odnesti s seboj.⁵⁹

Zaradi deportacij in gestapovskih metod so ljudje živeli v ne-nehnem strahu in napetosti, ker nihče ni vedel, če ga bo zadela gestapovska roka. Živeli so s pripravljenimi kovčki, da bi ob morebitnem pozivu ne bili preveč zmedeni. Pri odhodu so morali podpisati izjavo, da svoje premoženje prepuščajo državi, po tem trenutku so bili prepuščeni svoji usodi. Če je kdo poskušal protestirati, je bil strogo kaznovan. Dopisovanje s sorodniki ni bilo dovoljeno.⁶⁰

Na Gorenjskem se je deportiranje z enakimi metodami začelo nekaj tednov kasneje. Zbirališče za izselitev določenih ljudi je bilo

⁵⁵ Taborišče v Rajhenburgu. Poročila SLS v London. — Organizacijsko tehnično prvi transport iz Rajhenburga ni mogel biti samostojen, ker bi ga sicer nemški sezname omenjali. Gotovo so ga priključili enemu mariborskih.

⁵⁶ Ergänzung und Richtigstellung der Listen der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen. Seznam izseljenih iz zbirne baze v Rajhenburgu PAM.

⁵⁷ Verzeichnis der ausgesiedelten... Za resničnost take pomote govori tudi spis »Taborišče v Rajhenburgu«, ki pravi, da je transport iz Rajhenburga 6. VIII. bil 27. po vrsti vseh transportov iz Štajerske. Če bi pomota s 27. julijem ne bila pomota, bi moral biti 28.

⁵⁸ Glej op. 56.

⁵⁹ Glej op. 53. — Zaradi ropanja gestapovcev se je zgodilo, da so izgnanci smeli večkrat obdržati samo po 200 din. To vsoto je italijanski vir, Inf. v. 14/7. VII. 1941, navedel celo kot normalno.

⁶⁰ Inf. v. 14/7. 7. 1941.

v škofijski gimnaziji v Šentvidu, medtem ko so Begunje postale kazensko taborišče za zbiranje talcev in zapiranje komunistov.⁶¹ Duhovnike so pa na Gorenjskem zbirali posebej v Škofji Loki.⁶² Z izselitvami so začeli na območju današnjega radovljiškega okraja. Zadnji dan junija so priporniki v Šentvidu, ki so bili doma iz radovljiškega območja, dobili nalog, naj bodo pripravljeni, ker se bodo drugega dne zgodaj zjutraj odpeljali domov po svoje družine, s katerimi vred bodo pregnani v Srbijo. 1. julija 1941 je okoli 50 omnibusov odpeljalo iz Šentvida na Gorenjsko, kmalu popoldne pa so se začeli vračati z družinami vred.⁶³ Po poročilu radovljiške okrožne žandarmerije so na radovljiškem območju izseljevali od 1. do 3. julija 1941. Izseljevali so oddelki zaščitne policije (Schutzpolizei); prizadetim ljudem so dali pri transportu 2–3 ure časa na razpolago. Seveda je nemški poročevalec zraven pohvalil zadržanje policajev kot neoporečno. Toda memoarji prizadetih ljudi so to »neoporečnost« pokazali v povsem drugi luči.⁶⁴ Drugo izseljevanje je na radovljiškem območju bilo 8. in 9. julija 1941.⁶⁵ V kranjskem okrožju so z deportacijami začeli 5. julija, po drugih krajih pa približno v istem času oziroma v naslednjih dneh.⁶⁶ Najprej so prepeljali prvi val. Za njim je prišel na vrsto drugi, ki so ga po programu prepeljali na Hrvaško. Začeli so ga natančno po programu, kakor nam dokazuje akt za to določenega zveznega oficirja pri nemškem generalu v Zagrebu z dne 9. julija 1941.⁶⁷

Po koncentraciji ljudi, ki so bili določeni za deportiranje, so deportirance spravili na šentviški postaji na vlak in odpeljali v Srbijo. Vlaki so v prvi polovici julija vozili skozi Ljubljano, ker še ni bilo direktne železniške zveze iz Šentvida v Laze. Skozi Ljubljano so vlaki vozili okoli polnoči. Ljubljancani so izrabili prevažanje in kratke postanke za demonstracije proti nemškemu in tudi italijanskemu fašizmu.⁶⁸ Natančno število transportnih vlakov iz Gorenjske ni znano. Za Gorenjsko namreč niso znani nikaki podrobni sezname deportirancev, kakor so jih Nemci izdelali za Štajersko.

Nacistično postopanje s slovenskimi ljudmi, zapiranje, mučenje in nato izseljevanje z domače zemlje je mučno vplivalo na psihološko razpoloženje aretiranih in nearetiranih. Psihološka potlačenost je bila splošna, pa čeprav je direktnih poročil o tem malo.⁶⁹ Na slabo razpoloženje so delno vplivale aretacije same, še bolj pa govorice, da bodo nacisti mnogo ljudi izselili. Nacisti so sicer te namene skrivali in niso

⁶¹ Cvetko Kristan.

⁶² Inf. v. 15/12. VII. 1941.

⁶³ Cvetko Kristan.

⁶⁴ Z Jesenic na Gorenjskem v izgnanstvo v Srbijo. Poročila SLS v London.

⁶⁵ Poročilo radovljiškega žandarmerijskega okrožja, 18. VII. 1941. AMNO.

⁶⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Del VI/1. Ljubljana 1952. Izd. Vojnogodovinski institut jugoslovanske ljudske armade, dokument št. 90.

⁶⁷ Faksimile v knjigi Zločini Austrije, 119/120.

⁶⁸ Inf. v. 15/12. VII. 1941. — SPor, 11. VII. 1941, št. 8, str. 86 in str. 283, op. 72.

⁶⁹ Glej op. 27.

radi videli, če so ljudje zanje zvedeli predčasno. Toda raznesle so se vkljub vsemu in ves trud proti njihovemu širjenju oziroma izsleditvi njihovih avtorjev je bil brezuspešen.⁷⁰

Proti nacističnim namenom so mnogi ljudje začeli sami iskati rešitve. Da bi se odtegnili aretaciji in izselitvi, so mnogi slovenski ljudje zapustili ozemlje, ki so ga zasedli Nemci in se umaknili v Ljubljano in Ljubljansko pokrajino, kjer je italijanski okupator spočetka preračunano ubral drugačno taktiko do zasedene pokrajine; kazal se je širokogrudnega in človekoljubnega ter dopuščal, da so mnogi Slovenci s Štajerske in Gorenjske našli zavetje v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini. Toda to zavetje so poiskali predvsem ljudje, ki so na »italijanskem« ozemlju imeli bližnje in daljne sorodnike, ki so jih vzeli pod streho. Nemške oblasti takim ubežnikom niso delale večjih težav. Šef civilne uprave v Mariboru je podrejenim organom 30. aprila 1941 naročil, naj takih odhodov niti ne pospešujejo niti ne zavirajo, pazijo naj le, da oni, ki bi hoteli za trajno odpotovati, ne odnesejo s seboj ničesar razen ročne prtljage.⁷¹

Na Gorenjskem so pa mnogi ljudje ubrali drugo pot, da bi se odtegnili oblastnim ukrepom. Niso se umaknili iz dežele, temveč so se zatekli v gozdove in s tem svoje sile rezervirali za drugačne namene, kakor so nacisti pričakovali. V gozdove so se začeli umikati partijci in nepartijci, mnogi pa so se zopet poskrili na kak drug način. Partijci so se kot prvi začeli umikati v gozdove, ker so jih Nemci začeli iskati in zapirati. Iskati in zapirati so jih pa začeli zaradi ukrepa komanderja varnostne policije in varnostne službe, ki je 22. maja 1941 naročil podrejenim organom, naj bi ugotovili dejavnost Komunistične partije.⁷² Ker je nacistični režim že vedel, da bo kmalu izbruhnila vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, je hotel vnaprej onemogočiti delo partijcev. Hotel jih je pravočasno poloviti in zapreti. Partijci ukrepa samega pač niso poznali, občutili pa so njegove posledice, ocenili pomen nemških korakov in izvajali konsekvence. Čisto naravno je bilo, da so se, kolikor je le bilo mogoče, aretaciji izmaknili in se takoj umaknili v ilegalo. Sočasno so pa nacisti že pobirali ljudi, ki so jih želeli izseliti v Srbijo in Hrvatsko. Zato so se tudi mnogi zavedni katoličani in nacionalisti aretaciji prav tako izmaknili in se umaknili v gore.⁷³ Seveda pri tem še ni šlo za nastanek partizanstva, temveč je umik v gore bil le umik v ilegalo. Njihovo število je pred 22. junijem, to je pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo, bilo še neznatno. Po 22. juniju je pa začelo naraščati. Ker so nacisti prav v začetku julija začeli izseljevati v Srbijo in na Hrvatsko, je to dejstvo privedlo nove ljudi v gozdove, še več pa v individualna skrivališča, ker so se tako hoteli izogniti izselitvi. Nacistične oblasti so o ljudski prisotnosti vodile zelo natančno evidenco. Za radovljiško okrožno žandarmerijo je njen

⁷⁰ Z Jesenic na Gorenjskem v izgnanstvo v Srbijo. Poročila SLS v London.

⁷¹ Šef civilne uprave na Sp. Štajerskem Rv./41 — 30. IV. 1941. AMNO.

⁷² Akt v AMNO.

⁷³ Iv. Bertonec, memoari iz leta 1944. AMNO.

vodja Daxböck 19. avgusta poročal, da je do tedaj iz radovljiškega okrožja, predvsem z Jesenic in okolice, pobegnilo okoli 200 ljudi.⁷⁴ Od teh ljudi je odšel v partizane le manjši del, večji del se je umaknil ali v Ljubljano ali v individualna skrivališča. V vsakem primeru je pa število bilo odgovor na nacistične metode zapiranja in izseljevanja z domače zemlje.

Odgovor Gorenjske je bil za nacistične nepričakovan. Odgovorila pa je tako samo Gorenjska, medtem ko Štajerska ni pokazala takih primerov ali vsaj ne v taki meri. Razloge nam pojasni čas, v katerem se je na Gorenjskem začel pojavljati odpor. Na Štajerskem so namreč nacisti začeli z izseljevanjem že zelo zgodaj, ko Nemci še niso bili angažirani na vzhodni fronti, ko slovensko osvobodilno gibanje še ni oboroženega boja postavilo kot akcijsko geslo, temveč se je nanj šele pripravljalo, na Gorenjskem pa so deportacije padle že v čas vojne na vzhodni fronti in je doma Osvobodilna fronta že pozivala na oboroženi boj z okupatorji.⁷⁵ Poleg različne stopnje nemškega vpliva v prvi in drugi deželi je to dejstvo bistveno vplivalo na drugačen razvoj odpora proti nemškim deportacijskim namenom na Gorenjskem.

Izseljevanje Slovencev po programu zagrebške konference se je po programu le začelo, ne pa končalo. Že pri prvem valu niso dosegli predvidenega števila, pri drugem valu so dosegli komaj 40 % predvidenega števila, tretji val je pa sploh izostal.⁷⁶ Po dopisu delegacije NDH v Rajhenburgu, ki ga je 29. septembra 1941 poslala konzulatu NDH v Mariboru, je stanje slovenskih izseljencev konec septembra znašalo:

V prvem valu je bilo izseljenih:

iz Spodnje Štajerske	4470 v Srbijo
	217 duhovnikov na Hrvaško
iz Gorenjske	2250 v Srbijo
	180 duhovnikov na Hrvaško
skupno 7117 oseb namesto — 9000.	

Pri drugem valu so nastale že znatne spremembe, tako da je do 29. septembra 1941 namesto 25.000 oseb bilo izseljenih le 10.200.⁷⁷

Če številke prvega in drugega vala seštejemo, dobimo 17.317 deportirancev. Od tega je bilo preseljenih v Srbijo 6720 ljudi, na Hrvat-

⁷⁴ Poročilo radovljiškega žandarmerijskega okrožja, 19. VIII. 1941. AMNO.

⁷⁵ France Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, Zgodovinski časopis 1951, str. 40, 41, 45 in 49.

⁷⁶ Dopis delegacije NDH v Rajhenburgu konzulatu NDH v Mariboru, br. 129 — 29. IX. 1941. Prepis akta v AMNO.

⁷⁷ Ibid. — S temi podatki se ne skladajo podatki, ki jih je navedel Lurker »SS-Standartenführer« na štabnih razgovorih v Mariboru 12. XI. 1941. Po njegovih podatkih, ki naj bi sicer veljali samo za Štajersko, je bilo v prvem valu izseljeno iz Sp. Štajerske 2000 oseb v Srbijo (po delegaciji NDH 4470!), pri drugem valu pa 14.000 na Hrvaško (podatkov delegacije NDH ni mogoče primerjati, ker jih ne diferencira po pokrajinah, temveč navaja le sumarično število 10.200, ki so pa itak šli na Hrvaško, ker je drugi val bil izseljen na Hrvaško). Štabni razgovori 12. XI. 1941.

sko pa 10.557. Zadnja številka se ne ujema natančno s podatki, ki jih je zbral dr. Draganović, funkcionar v NDH, in navedel sredi oktobra 1941, da je bilo na Hrvaško preseljenih 10.343 Slovencev.⁷⁸ Razlika 254 ljudi, ki pravzaprav ni velika, je verjetno nastala med samim preseljevanjem ali neposredno po preselitvi. Ljudje iz razlike so se kako izmaknili iz rok preseljevalnih faktorjev ali pa so neposredno po preselitvi našli kako svojo lastno pot ali rešitev. Iz poročila o Draganovićevih podatkih ni mogoče spoznati, kako je on do teh podatkov prišel, ali so številke naknadno sporočili Nemci ali so nastale kot sad kake posebne evidence v NDH.

Dopis delegacije NDH je razloge za zmanjšanje drugega vala videl v narodnih, vojnogospodarskih, prometnotehničnih in še v »mnogih drugih« faktorjih. Za izselitev so bile predvidene mnoge osebe, pri katerih se je kasneje ugotovilo, da rasno niso pripadale Slovanom ali pa so bile zaposlene v vojnogospodarskih podjetjih, kjer jih ni bilo mogoče nadomestiti, ali so bili v prometni službi, v kateri so bile velike potrebe. »Nadalje je vplivalo tudi to, da je osebje, ki bi se moralo uporabiti za preselitveno akcijo, bilo treba uporabiti za važne varnostne naloge, ki so se v zadnjih dveh mesecih često pokazale« (podčrtal F. Š.).⁷⁹

Po tem poročilu so bili faktorji, ki so zavrl izseljevanje slovenskega življa, različni. Med njimi je bil nedvomno zelo važen razvoj osvobodilnega gibanja, zlasti na Gorenjskem, prav tako pa tudi na Hrvaškem. Ko so na Gorenjskem konec julija in začetek avgusta nastali prvi obsežni in večji upori slovenskega ljudstva, so se nacisti zavedali, da je odpor proti izseljevanju imel pri tem bistven delež.⁸⁰ Na zmanjšanje izselitev pri drugem valu, ki bi po sklepih zagrebške konference moral iti na Hrvaško, pa ni vplivalo samo partizanstvo v Sloveniji, temveč prav tako in celo bolj razmah partizanstva na Hrvaškem. Na to dejstvo je pokazal Helmut Glaser, ko je na ljubljanskem procesu 1947 na vprašanje, zakaj niso za izselitev določenih Gorenjcev naselili na Hrvaškem, odgovoril: Zaradi tega, ker je bilo ozemlje, ki je bilo določeno za naselitev teh ljudi, po večini že zasedeno po partizanih.⁸¹

Kljub močnemu vplivu osvobodilnega gibanja pa moramo reči, da to ni bil edini razlog, ki je zavrl deportacije Slovencev na Gorenjskem. Ko je Himmler v Celovcu govoril o množičnem izseljevanju Slovencev, je za Gorenjsko še računal s sto tisoč ljudmi za izselitev. Kasneje so na zagrebški konferenci število Gorenjcev za izselitev znižali že na 80.000, ki pa tudi ni obstalo. Ko je Himmler obiskal Gorenjsko, je še

⁷⁸ Poročilo — napisal Josip Skalar, višji računski svetnik v pokoju, član pokrajinskega odbora Rdečega križa, v Ljubljani 15. oktobra 1941. Cit. Skalarjevo poročilo. Prepis poročila hrani F. Š.

⁷⁹ Dopis delegacije NDH.

⁸⁰ Reservpolizei-Bataillon 171 — Kamnik 17. IX. 1941. Cit. R. bat. 171. AMNO.

⁸¹ Helmut Glaser, LdP, 13. VII. 1947.

računal z obsežnim obmejnim pasom v jugovzhodnem delu Gorenjske, kjer naj bi se naselili nemški kmečki sinovi. Toda med tem je začela delovati rasna komisija in popisovati Slovence po svojih vidikih. Pregledane je označevala s številkami 1—4. Ako je komisija Slovenca označila s številko 1 ali 2, je pomenilo, da je bil rasno nezaželen človek, katerega kri se z nemško ni smela pomešati. Mešanje je bilo dovoljeno samo onemu, ki je dobil številko 3 ali 4. Toda rezultati rasnih pregledov na Gorenjskem so bili za Nemce katastrofalni. Okoli 85 % Gorenjcev je dobilo številko 1 ali 2 in so s tem postali rasno neprimerni ljudje za germanizacijo. Številko 3 ali 4 je dobilo samo okoli 15 % Gorenjcev.⁸² Ti rezultati so prevrnili vse nacistične teze o nemškem značaju Gorenjske in začeli vplivati tudi na nacistične izseljevalne načrte. Zaradi visokega količnika rasno neprimernih Gorenjcev za germanizacijo je prišlo do spora med Himmlerjem in Göringom. Medtem ko je Himmler zagovarjal radikalno stališče absolutnega očiščenja nemške rase na Gorenjskem, je Göring trdil, da bi 80—85 % izseljenih Gorenjcev povzročilo prevelik padec, ki bi dezorganiziral delovne sile na Gorenjskem, zaradi česar bi bilo treba naseliti na Gorenjskem delavce od drugod, ki bi bili rasno še manj čisti. Ta konflikt se je odigral pred 22. junijem 1941 neodločeno. Himmler in Göring sta se sporazumela toliko, da naj o tem odloči Hitler kot zadnja instanca.⁸³ Hitler je najprej odločil, da začasno deportacije ustavi, dokler ne bo o nadaljnjem procesu izrekel svoje sodbe.⁸⁴ Hitler pa je odločil o tem precej pozno. Šele 10. februarja 1942 je Himmler sporočil, da je Hitler odločil, naj se nemški kmetje naselijo na Gorenjskem šele po končani vojni.⁸⁵ Na Hitlerjevo odločitev je nedvomno vplival splošni svetovni položaj. Ko mu je bil spor med Himmlerjem in Göringom o Gorenjski predložen, je izbruhnila vojna s Sovjetsko zvezo. Ta je postala naravno važnejša kakor gorenjski problem, ki je moral vsaj začasno v ozadje. Ko pa je februarja 1942 rešitev gorenjskega problema prenesel na čas po vojni, je prav tako ravnal z vidika splošnega svetovnega položaja, ki Hitlerju še ni obetal nič absolutno dobrega. Gorenjci so zato ostali na svoji zemlji.

Na Štajerskem je razmerje razlogov, ki so vplivali na zmanjšanje izselitev, bilo nekoliko drugačno. Predvsem je treba opozoriti, da se je število izseljenih v prvem valu po ustaških podatkih zelo približalo številu, ki je bilo določeno v načrtu zagrebske konference, medtem ko je na Gorenjskem doseglo samo dobro polovico. Večje spremembe je doživel drugi val, ki je po istih podatkih dosegel komaj 40 %. Bistvena razlika »štajerskih« načrtov v primeri z »gorenjskimi« je bila, da z izjemo načrtov v obsavskem in obsotelskem pasu ter posebnega značaja prvega vala niso udarili po »avtohtonem« prebivalstvu. Drugi val je izrecno zadeval »import« iz Kranjske, medtem ko so »Wende« tako

⁸² Dr. Metod Mikuž, Ustanak u Sloveniji 1941 god., Vojnoistoriski glasnik, št. 4, avgust 1951, str. 90. Cit. Mikuž VIG.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ R. bat. 171/17. IX. 1941. AMNO.

⁸⁵ Mikuž VIG, 90

rekoč v celoti mislili pustiti nedotaknjene. Kolikor so še v teh mejah načrte o izselitvi okrnili, so bili krivi razlogi, na katere je opozarjal že Müller-Scholtes 30. maja 1941, nato pa jih je naštel tudi dopis delegacije NDH v Rajhenburgu: rasna vrednost, politična neomadeževanost in nepogrešljivost v gospodarskih obratih.

Ko so Nemci odgnali Slovence prvega vala iz Slovenije in jih preselili v veliki večini v Srbijo, so jih razmestili po krajih osrednje Srbije. Odlagali so jih vzdolž železnic, po katerih so jih preko Sarajeva in Višegrada pripeljali v Srbijo. Kontrola nad deportiranci je bila stroga v Sloveniji in delno na Hrvatskem, v Srbiji je pa že popustila. Glavni centri prve nastanitve so v Srbiji bili: Jagodina, Čuprija, Paračin, Varvarin, Djunis, Kruševac z okolico, Kragujevac, Kraljevo, Arandjelovac, Lazarevac, Gornji Milanovac, Čačak, Užiška Požega in okolica, Valjevo.⁸⁶ Iz teh centrov so se preseljenci v naslednjih tednih in mesecih razlezli po vsej Srbiji. Razšli so se v glavnem zaradi zaposlitve, pa bodisi da so jih oblasti nameščale na razna mesta ali pa so si sami iskali zaposlitve.

Ob prihodu v Srbijo je slovenske izgnance sprejelo srbsko ljudstvo z veliko bratsko ljubeznijo, ki je Slovence podprla nesebično in nabrala zanje velike denarne vsote in živežne potrebščine. Med oblastnimi organi je posebno finančni komisar Letica šel Slovencem na roke, medtem ko je komisar za begunce Popović nastopal proti njim ne samo odklonilno, temveč celo sovražno.⁸⁷

Pri drugem valu so Nemci deportirali slovenske ljudi na Hrvatsko. Oblasti NDH so jih razselile po Bosni in Slavoniji. V Bosni so jih večji del naselili v banjaluškem okrožju, manjšega pa v sarajevskem, medtem ko so jih v Slavoniji naselili predvsem v Podravini. Manjši centri so bili tudi v ostali Hrvatski. Glavnih centrov je bilo več kakor v Srbiji in njihova razprostranjenost je bila večja. V Bosni so bili taki centri: Kostajnica, Banja Luka, Kotor Varoš, Bos. Novi, Bos. Krupa, Sanski most, Bihač, Varcar Vakuf, Cazin, Bos. Gradiška, Drvar, Prijedor, Ključ, Dvor, Bos. Petrovac, Derventa, Teslić, Zavidovići, Žepče, Begov han, Brčko, Sarajevo, Ilidža, Stup, Rajlovac. V Slavoniji so bili Daruvar, Virovitica, Našice, Osijek, Vinkovci, Djakovo, Valpovo, Nova Gradiška. Poleg tega so bili še nekateri kraji v ožji Hrvatski, Križevci, Bjelovar, Grubišno polje, Virgin most, Topusko. Razen njih so bili še nekateri kraji, ki jih pa poročilo Slovenskega rdečega križa ni navedlo. V mnoge kraje v Podravini so slovenski preseljenci prišli preko nekaterih bosanskih centrov, od koder so jih oblasti NDH preselile zaradi razvoja partizanskih bojev.

Položaj preseljencev na Hrvatskem v splošnem ni bil ugoden. Ne glede na kakršen koli odnos oblasti do njih je bila njihova usoda polna neugodnosti. Stanovali so spočetka večinoma v skupnih taboriščih, ki so jih namestili v šolah, vojašnicah, dijaških konviktih in podobno. Kjer je oblast NDH izgnala pravoslavne ali Žide, so jih

⁸⁶ Prof. Živko Lovše in Bogo Stupčan, ustna vira.

⁸⁷ Z Jesenic na Gorenjskem v izgnanstvo v Srbijo. Poročila SLS v London.

porazdelili tudi po njihovih izpraznjenih stanovanjih. Ležali so na tleh in se hranili iz skupnih kuhinj, ki so jih delno podpirale oblasti, delno pa privatniki. Hrana je bila nezadostna, primanjkovalo je maščob in kruha, za otroke pa posebno mleka. V velikih skrbah so bili ljudje tudi zaradi obleke, ki je je prav tako primanjkovalo. Hudo breme je bila brezposelnost. Do srede oktobra je dobilo zaposlitev komaj 10 % preseljencev. Zanja se oblasti niso brigale, privatno iskanje je bilo pa otežkočeno, ker privatniki niso smeli svobodno potovati iz kraja v kraj.⁸⁸

Stike s slovenskimi preseljenci na Hrvaškem in mnogo skrbi zanje je imel v začetku Slovenski rdeči križ v Ljubljani. Po njegovem vplivu in delu so se v prvi polovici oktobra 1941 začeli močneje interesirati za usodo in življenje slovenskih deportirancev tudi nekateri faktorji NDH ob pomoči slovenskih priseljencev na Hrvaško iz starejše dobe. S poglavnikovim dovoljenjem se je v Zagrebu ustanovil poseben odbor za slovenske pregnance. Poglavnik je tudi dovolil slovenske preseljence sprejemati v državno službo, medtem ko so vprašanje državljanstva odložili. Odbor za pomoč je bil sestavljen iz zastopnikov številnih organizacij v NDH in nekaterih javnih delavcev. Ker je bil odbor sam zelo številen, so iz njega izbrali eksekutivo, ki so jo sestavljali dr. Krunoslav Draganović kot predsednik, Harazim (inspektor TPD pri podružnici v Zagrebu in bivši predsednik »Napredka« v Ljubljani), dr. Ogrizek kot blagajnik, Jakob Richter kot tajnik in zastopnik Rdečega križa NDH, ki naj bi pa bil določen kasneje. Eksekutivni odbor je videl prvo nalogo v organiziranju natančne evidence nad vsemi deportiranci, nato pa naj bi na tej osnovi razvil široko podporno akcijo. Vanjo pa naj bi bili vključeni tudi Slovenci v Ljubljanski pokrajini. Ljubljanski Rdeči križ je organiziral celo posebno stalno delegacijo pri Rdečem križu NDH, toda visoki komisariat v Ljubljani je to delegacijo ukinil oziroma je ni dovolil. Zagrebški odbor za pomoč slovenskim priseljemcem je bil potem navezan samo na podporne možnosti v NDH.⁸⁹

Posebno poglavje je bila izselitev tretjega vala na Štajerskem v obsavskem in obsotelskem pasu. Na tem ozemlju se nacisti niso odločili iztrgati samo vrhnjih slojev, temveč izseliti celotno slovensko prebivalstvo in razbiti strnjeno slovensko narodno ozemlje. Pri prvih konceptih so si sicer zamislili mnogo večji ozir. daljši pas, ki je proti zahodu segal še v območje južne Gorenjske, toda po opustitvi prvega koncepta so ga zožili na pas ob Sotli in Savi, na njem pa vztrajali, ker so na njem hoteli naseliti Kočevarje.⁹⁰ Načrt si je zamislil graški obmejni urad na pobudo posavskih Nemcev, Hitler pa je zamisel odobril, ko je 26. aprila

⁸⁸ Poročilo o obisku slovenskih izseljencev v NDH. Poročilo obsega rezultate, ki so jih zbrali dr. Aleksić, Oberžan in Richter, ko so obiskali slovenske deportirance na območju NDH. Prepis poročila hrani F.Š.

⁸⁹ Skalarjevo poročilo.

⁹⁰ Glej op. 4. Kočevarje so prav zato sklenili naseliti ob Sotli, ne pa na Gorenjskem, kjer bi ozemlje bilo zanje primernejše.

1941 ob obisku v Mariboru sprejel predstavnike Kočevarjev in jim zagotovil, da bo njihova bodočnost zagotovljena v okviru Nemčije.⁹¹

Zagrebska konferenca je slovensko izselitev iz obsotelskega in obsavskega pasu predvidela v tretjem valu. Toda načrt te konference se v zamišljeni obliki sploh ni izvršil. Proti koncu septembra 1941 so nastopile namreč nepredvidene ovire. Vlada NDH je »iz važnih političnih razlogov odklonila sprejem Slovencev«. Selitev je menda nalletela na odpor pri hrvatskem prebivalstvu, ki je baje govorilo, da bo slovenske prišleke pobilo že na meji. Vlada NDH je težave takoj sporočila merodajnim nemškim faktorjem in zraven izjavila, da bi Slovence sprejela le na izrecno Führerjevo zahtevo.⁹²

Zaradi nenadnih težav v izselitvenem konceptu je med vodstvom kočevskih Nemcev nastalo nezadovoljstvo, ker so že mislili, da bo njihov odhod v Nemčijo propadel. Začele so se intervencije v Mariboru in Berlinu. Prizadeti so razlagali, da se preselitev Kočevarjev more izvesti brez težav le, če se akcija začne vsaj do 8. oktobra 1941. Po tem datumu bi klimatske razmere mogle zelo ovirati njeno izvedbo in sigurnost. Po njihovem je bilo treba vprašanje izselitvenega prostora popolnoma jasno rešiti do tega datuma. Vprašanje pa je bilo mogoče rešiti na dva načina, ali odločno pritisniti na vlado NDH ali pa za slovensko izselitev najti kako drugo ozemlje. Ker pa so težave bile velike, so faktorji v Mariboru bili pripravljeni preselitev premakniti na pomlad 1942, ker so premaknitev imeli za manjše zlo kakor pa nesrečo, da bi preselitev sploh izostala.⁹³ Dejansko so v Berlinu iskali novih možnosti za preselitev, samo da rešitve niso našli kar čez noč. 10. oktobra je Überreither na seji svojega štaba še poročal, da v Berlinu še niso nič odločili, kaj se bo zgodilo z ozemljem ob Savi in Sotli, da pa bo v najbližjem času padla končna odločitev.⁹⁴ V Berlinu so rešitev res kmalu našli. Namesto na Hrvaško so sklenili preseliti Slovence v Nemčijo in na Poljsko oziroma v Šlezijo. Zaradi spremembe naselitvenega prostora se je pa preselitev nekoliko zavlekla in to za nekaj tednov preko 8. oktobra, ki so ga v Mariboru imeli tako rekoč za zadnji možni termin v letu 1941.

Ko so v Berlinu določili nov naselitveni prostor za Slovence iz Posavja, so izvedbo prepustili deželnim faktorjem. Überreither je berlinski sklep oznanil prebivalstvu s posebnim razglasom z dne 20. oktobra 1941. V njem je natanko določil, iz katerih občin se bodo morali ljudje preseliti in kaj bodo mogli vzeti s seboj. V brežiškem okrožju je za preselitev določil naslednje občine: južno od Save Boštanj, Studenec, Bučka, Raka, Leskovec, Krško, Cerklje, Čatež in Velika dolina; severno od Save pa Dobova, Brežice, Kapele, Bizeljsko, Artiče, Sv. Peter

⁹¹ Gottscheer Zeitung, 1. V. 1941, št. 18. — Baš, 43.

⁹² Dopis Dr. Wo/Pu z dne 4. 10. 1941 državnemu komisarju za utrditev nemštva v Berlinu. PAM. Podoben primer se je zgodil v Našicah, kjer je hrv. delavstvo — neznano pa čigavi iniciativi — začelo štrajkati, ker so tam zaposlili nekaj slovenskih preseljencev. Skalarjevo poročilo.

⁹³ Glej op. 92.

⁹⁴ Štabni razgovori 10. X. 1941. PAM.

pod Sv. gorami, Globoko, Krško (del občine, ki je bil severno od Save). V trboveljskem okrožju je določil naslednje občine, ki so vse bile južno od Save: Radeče, Št. Janž, Dole in Polšnik. V razglasu je obljubljal, da bodo preseljenci obdržali svoje premoženje ali pa dobili odškodnino. Perilo, obleko, posteljnino in predmete za vsakdanjo uporabo bodo lahko vzeli s seboj, kolikor bodo dovoljevale prometne razmere. Denar in dragocenosti bodo obdržali. Za premoženje, ki bo ostalo v deželi, bo pa lastnik odškodovan, če se bo ravnal po navodilih pri preselitvi in v novem bivališču izpolnjeval svojo dolžnost. V razglasu je Überreither izrecno pripomnil, da bo v Nemčijo preseljeno samo prebivalstvo navedenih občin.⁹⁵

Ko je preselitev Slovencev v Posavju stopila v odločilni štadij, je Poveljstvo slovenskih partizanskih čet sklenilo preprečiti izvedbo nacističnih načrtov. V ta namen je naročilo Francu Rozmanu-Stanetu, ki je bil tedaj komandant prvega štajerskega bataljona, naj nalogo izvrši s tem, da bi odšel na Kozjansko in napadel nacistične eksekutorje in jih pregnal, zraven pa slovensko ljudstvo dvignil v upor. Stane je skušal nalogo izvršiti v dneh od 27. oktobra do 6. novembra 1941. Toda zaradi prevelikega snega je »brežiški pohod« zastal in se je Stane vrnil prej, preden je na cilj sploh prišel.⁹⁶ Sočasno z njim je pa Poveljstvo slovenskih partizanskih čet organiziralo še drug napad, napad na Bučko na Dolenjskem, na nemško-italijanski meji. V napad je pritegnilo partizane mokronoške čete, novomeške in krimske skupine. Udeležila sta se ga tudi dva člana Poveljstva, Miha Marinko in dr. A. Bebler-Primož. Njuna prisotnost je dokazovala, da je šlo za veliko stvar. Napad se je izvršil v noči od 2. na 3. november 1941. Njegov namen je bil: zmešati Nemce in razbremeniti Stanetov pohod ter s tem preprečiti nacistične načrte. Toda akcija ni uspela v pričakovani meri. Kriv je bil tudi tu prezgodnji sneg in zraven še premajhne izkušnje partizanske skupine.⁹⁷

Nacistov tako ni nihče resno motil v izvrševanju preselitvenih načrtov v obsavskem in obsotelskem pasu. S preseljevanjem so začeli takoj po objavi Überreitherjevega razglasa. Prva etapa je trajala od 24. oktobra do 17. novembra 1941, druga pa od 24. novembra do 16. decembra 1941.⁹⁸ Preseljevati so začeli najprej v brežiškem trikotu, iz katerega so v 12 dneh, to je od 24. oktobra do 5. novembra, izselili 12.000 ljudi in s tem v trikotu preselitev tako rekoč zaključili. Tako vsaj sledi iz pohvale, ki jo je v dnevnem povelju št. 52 z dne 27. novembra 1941 izrekel »Befehlshaber der Ordnungspolizei Alpenland« enotam, ki so bile pri tem zaposlene in prevažale ljudi kljub snegu in dežju dan za dnem pozno v noč. Poveljnik je izrekel še prepričanje, da bo z njihovo pomočjo mogoče izpolniti ostale naloge do določenega termina in s tem izvršiti povelje »des Reichsführers SS«.⁹⁹ Za brežiškim trikotom so nadaljevali s preseljevanjem ljudi v ostalih občinah. Pre-

⁹⁵ Lepak v AMNO.

⁹⁶ SPor 1941, str. 324—325, op. 228.

⁹⁷ SPor 1941, str. 317, op. 207.

⁹⁸ Poročila SLS v London.

⁹⁹ Akt v AMNO.

seljevanje je bilo prav tako ekspeditivno in opravljeno v kratkem času. Število preseljenih je do konca etape doseglo 24.000 ljudi.¹⁰⁰ Ko se je ta zaključila, je po kratkem odmoru prišla na vrsto druga etapa, v kateri so preseljevali ljudi v trboveljskem okrožju južno od Save. Preselili so iz Št. Janža 3000 ljudi, Polšnika 900, Sv. Jurija pod Kumom 800 ljudi, iz Rač 1400 in iz Dol skoraj vse, več sto ljudi je pa zraven pobegnilo še na italijansko ozemlje.¹⁰¹ Preseljevanje je potekalo tako ekspeditivno, da je na štabnih razgovorih 9. decembra 1941 izrekel poročevalec upanje, da bo preseljevanje 15. decembra zaključeno. Do tedaj pa je bilo preseljenih približno 34.000 ljudi.¹⁰² Druga etapa je bila s tem končana. Niso pa bili še preseljeni vsi, ki so jih nameravali. Po Carstanjenovem poročilu na štabnem razgovoru 5. januarja 1942 je ostalo še okoli 10.000 ljudi, ki naj bi jih preselili v tretji etapi.¹⁰³ Toda te etape ni bilo.

Končni rezultati preselitev v obsavskem in obsotelskem pasu so bili precej drugačni, kakor so si jih nacisti spočetka zamislili. V primeri s prvimi koncepti, so bile končne številke znatno nižje. In z njimi so se morali zadovoljiti.

V trboveljskem okrožju je preseljevanje potekalo brez zadržkov. Po nemškem poročilu so bili starejši ljudje zelo pobiti. Razpoloženje je bilo potlačeno, ker so se ljudje bali, da bodo vse izgubili. Njihovih nepremičnin, inventarja in živine ni nihče ocenil in zato niso vedeli nobene osnove za odškodnino, čeprav so jo nacisti obljubljali.¹⁰⁴ Zdi se, da so nacisti domače slepili na poseben način. Nekaj preseljencev so poslali na Saško, jim nekaj nudili, tako da so znancem v stare kraje mogli pisati, da se imajo dobro in da so bili dobro sprejeti. Taka pisma so potem vplivala na ljudi, da so na preselitev, ki jim je še grozila, gledali z manjšim strahom.¹⁰⁵ Pri vsem tem je pa seveda odprto vprašanje, koliko so taka pisma morali napisati prizadeti po diktatu. Naravno je tudi, da ostalih ljudi iz obsavskega pasa niso nacisti preselili na Saško, temveč v Šlezijo. Tam pa njihova usoda nikakor ni bila taka kakor so jo spočetka pričakovali. Nemci jim niso dali tistega, kar so jim doma obljubljali. Večinoma so jih poslali v taborišča in na hlapčevsko delo. Poleg tega jih niti na miru niso pustili. Razbijali so jim družine in posameznike iz taborišča pošiljali na vse strani, celo v Francijo. Iluzije in vera v Nemce, kolikor jih je še ostalo od nacistične demagoške propagande, so hitro izginile in preseljenci so se kmalu iztreznili.¹⁰⁶ Kmalu jih je krepko prišlo domotožje in hrepenenje po izgubljenih domovih. Tudi smrt je kosila vedno bolj med starejšimi in najmlajšimi. V prvi polovici 1943 se je pa zgodilo, da so

¹⁰⁰ Štabni razgovori 26. XI. 1941. PAM. ... »Bis zur vorigen Woche wurden 24.000 Personen umgesiedelt.« Ta prejšnji teden se je začel 17. XI. 1941.

¹⁰¹ Situacijsko poročilo iz trboveljskega okrožja, 22. XII. 1941. AMNO.

¹⁰² Štabni razgovori, 9. XII. 1941. PAM.

¹⁰³ Štabni razgovori, 5. I. 1942. PAM. — Poročila SLS v London.

¹⁰⁴ Situacijsko poročilo iz trboveljskega okrožja, 22. XII. 1941. AMNO.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Vladimir Fabjančič, ustni vir. — Poročila SLS v London.

preseljenci več mrtvih pripeljali domov in jih pokopali v domači zemlji. Zaradi takih pokopov so se pa čutili prizadete Kočevarji. Protestirali so celo v Berlin, da bi komisar za utrditev nemštva prepovedal pokopavati v Zasavju Slovence, ki bi umrli v izgnanstvu, češ da taki pogrebi izzivajo narodna čustva Nemcev.¹⁰⁷

Na izpraznjeni prostor ob Sotli in Savi so nacisti takoj začeli naseljevati svoje Nemce. Največji delež so pri tem imeli Kočevarji, ki so jih nacisti preselili na osnovi posebnega sporazuma z Italijo z dne 31. avgusta 1941 in 20. oktobra 1941. Kočevarjev samih je po tem sporazumu oziroma po objavah v »Službenem listu« za Ljubljansko pokrajino bilo okoli 12.000.¹⁰⁸ Na novem ozemlju so jih naselili po načelu, da ostanejo prebivalci ene kočevske vasi v novih bivališčih zopet skupaj v eni vasi in da bi tudi sosednje vasi bile po možnosti podobno nameščene z istim prebivalstvom, kakor je bilo na Kočevskem. V skladu s tem načelom so jih preseljevali po vodih njihovih oboroženih formacij, ki so ustrezale krajevnim skupinam Kulturbunda na Kočevskem. Poleg Kočevarjev so pa nacisti na obsavskem in obsotelskem pasu naselili še delce drugih nemških skupin, ki so se vrnili v Nemčijo: iz Bukovine 632 oseb, iz Besarabije 533, Dobrudže 413 in iz Južne Tirolske 511.¹⁰⁹ Vseh nemških naseljencev v Posavju je bilo okoli 14.000.¹¹⁰ Izven Posavja pa so bili optanti iz Kočevskega, Ljubljane, Južne Tirolske, Bukovine, Besarabije ter Dobrudže naseljeni posamič po vsej severni Sloveniji na posestvih izseljenih ali ustreljenih Slovencev, katerih rodbine so nacisti odpeljali v koncentracijska taborišča.¹¹¹

Po naselitvi Kočevarjev v Posavju problem Posavja še ni bil rešen. Nacisti so pri podrobnem študiranju spoznali vrsto problemov, ki so se pojavili prav po naselitvi Kočevarjev. Bili so narodnostnega in gospodarskega značaja. Ideja o razbitju strnjenega slovenskega zemlja se ni prav uresničila. Slovenci na Štajerskem niso postali otok, kakor so si nacisti bili želeli. Vplivi med posameznimi pokrajinami so mogli infiltrirati še naprej. Najbolj pa jih je iznenadilo spoznanje, da so Kočevarji na novem ozemlju kljub vsemu še bili manjšina, da čisto nemškega ozemlja pravzaprav ni bilo. Naselili so jih preveč ekstenzivno. V nacistih se je pojavil strah pred naraščanjem števila Slovencev, delno zaradi priseljevanja njihovih sorodnikov, delno pa zaradi njihove večje plodovitosti. Težave so se jim zdele še večje, ker se inozemski Nemci niso mogli vživeti v razmere na slovenski zemlji, ki je bila popolnoma drugačnega značaja kakor njihova prejšnja. Zaradi

¹⁰⁷ Dopisi Štajerske domovinske zveze v Brežicah pooblaščenцу državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru z dne 19. VII. in 10. IX. 1943 ter dopis pooblaščenca urada za utrditev nemške narodnosti v Mariboru z dne 28. VII. 1943. PAM.

¹⁰⁸ Službeni list Ljubljanske pokrajine 1941 in 1942. — SPor 1941, str. 286, op. 82.

¹⁰⁹ Baš, 44.

¹¹⁰ To število je oktobra 1942 navedel v svojem referatu Alexander Dolezalek. PAM.

¹¹¹ Baš, 44.

nekonsolidiranosti narodnostnih razmer pokrajina potem tudi gospodarsko ni mogla uspevati. Pereče je postalo posebno vprašanje delovnih sil.¹¹²

Opisane izselitve in preselitve so bile v bistvu sad predvojnih priprav. Z eno besedo bi jih mogli imenovati množične preselitve in izselitve. Akutne so bile v prvih tednih in mesecih po nemški zasedbi slovenskih pokrajin. Toda nacisti so poznali še drugo obliko izseljevalnega zla, ki je bolj po kapljah kapljalo na slovenske ljudi. Tako zlo so bile posamične izselitve in preselitve, ki so bile aktualne bolj v naslednjih letih, kljub vsemu so pa znatno vplivale na celotno število pregnancev. Posebna oblika so bili odgoni v koncentracijska taborišča, ki je bila prav tako običajnejša v naslednjih letih, vendar so jo nacisti uporabljali tudi že v prvem letu svoje zasedbe. Do 12. novembra, ko je o tem poročal na štabnih razgovorih v Mariboru SS-Standartenführer Lurker, so samo na Štajerskem poslali 400 ljudi v koncentracijsko taborišče. Na Gorenjskem je za take ljudi bilo zbirališče v Begunjah, kjer so jih prav tako zbirali že v prvem letu okupacije. Iz njihovih vrst so jemali tudi talce. Celotno podobo te vrste preganjanj slovenskega naroda bi bilo pa treba pokazati v posebni razpravi.

NAZI DEPORTATION OF SLOVENES IN 1941

Summary

The Nazi thesis of expansion of German life-space included the Slovene territory too. In the intention of anti-Slovene plans the true national image of the Slovene territory was misrepresented. The Nazis aimed to establish their rule over the Slovene Nation and then denationalize the people. In order to realize this aim Germans already prepared themselves before the war; after the dismemberment of Yugoslavia and the occupation of the greater part of the Slovene territory they aimed at a quickest speed and thoroughness.

One of many means was the deportation of those Slovenes who could have resist the Germanization. Fundamental guidances were elaborated by Dr. Siegfried Überreither, chief of the German Civil Administration in the occupied Slovene Styria. On basis of these detailed guidances Nazis determined people, organized removal staffs, forbade the Slovenes to acquire property etc. Deportation started in Styria, afterward in Upper Carniola — here and there the same system. First, the people were imprisoned, brutally tortured, vexed and used for degrading labours. Meanwhile, the prisoners were examined by two commissions: a race commission judging by race moments and a commission considering political reasons.

Several conferences were occupied with the technical execution of deportations. The most important took place at Zagreb (NDH) June 4, 1941. The conference resolved to execute the deportation in four waves. The first

¹¹² Alexander Dolezalek, »Der Stand der Umsiedlung in der Untersteiermark«, PAM.

was for the intelligence, the second for those who had immigrated to the occupied territory after a certain term, the third for the compact Sava and Sotla territory, and, finally, the fourth wave was intended for those who were not willing to enter into the Nazi organizations or were declined by them. The amount of deportees had been fixed to 260.000, at Zagreb it was reduced to 179.000, but by cause of war impediments there were deported but 52.000, those who escaped themselves not included.

In effect, deportations were carried through in this way: before the main deportations themselves the Nazis captured families of the deportees, brought them to concentration camps and started with carrying them away. The first and the second wave were carried away in July and August 1941. The first wave was mainly carried to Serbia, the second to Croatia (NDH). In the first wave the planned number was nearly attained, but in the second the number did not reach the half of the plan. Several factors influenced the decrease of this number: 1. development of partisans in Upper Carniola, the number of deportees there fell at the lowest degree; 2. differences between Göring and Himmler about working power in Upper Carniola in case of general deportation; 3. general world situation not yet cleared up in 1941.

The deportation of the third wave was executed later on and in an other way. NDH opposed to the original plan and was not willing to receive Slovenes. For these Slovenes, later on, Nazis choose places in Germany, Silesia and Poland. These Slovenes were deported in October, November and December 1941. But the planned number was not attained, hardly a half of it. The number was filled up by the German minority of Kočevje (Gottschee) situated south of Ljubljana. This minority, at that time, numbered about 12.000. There were, among them, also some Germans from elsewhere.

The fourth deportation wave is a matter of no consideration. It did not come to execution. The world situation developed more and more against the Germans and the Slovenes have remained on their ground.